

૩૬૪૦

શ્રી સતિ રાણકદેવી.

એક સોરઠી સુંદરીનું શિયળ ચરિત્ર.

રમીને પ્રસિદ્ધ કરનાર.

ભગવાનલાલ બાપાલાલ સૈયદ.

વિશ્વપૂર.

ગીતિ.

સતિ સ્ત્રીયો મુખી થાઓ, જાઓ સતિની અલાખલા નહાસી;
સગુણ પંથે સિધાવો, ધાઓ બ્યાંછે અનૂપ અવિનાશી ।

અમદાવાદ.

મામાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને
જનરલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૪૪.

સને ૧૮૮૮.

મૂલ આઠ આના.

(સર્વ હક કર્તાએ સ્થાપિત રાખ્યાછે.)

અન્યાર્પણ.

ચોટક વૃત્ત.

અવધી અવધી સવિતા અવધી,
નવધી નવધી મુનિતી નવધી;
મુખ સંપતિ સંતતિ સાથ લઈ,
સતિ દ્રૌપદિ દેવિ તુ શીદ ગઈ !
કરતાં હરતાં નહિ મોત કરે,
કુખ કુઃખ અતિ પડતાં નજરે;
પતિ પતિ વિશે વિષ ઊર સહી,
સતિ સિંત શિરોમણિ શીદ ગઈ !
કુમુદી વિરહે દિન ઇંદુપતી,
દિલગીરિ અતિ દિલમાં વસતી;
અતિ દંપતિ એવિ ન પ્રીત લહી !
સતિ શું દમયંતિ રિસાઈ ગઈ !
જનમાવ ફરી ફરિ જાનકી તું,
જનમાવ ફરી જસમા નકિ તું;
જનમાવ અરૂંધતિ સૂનિ મહી,
સતિ માણક રાણક શીદ ગઈ !
ધન ભોભ કરી ન કદી અરપું,
મુજ ગ્રંથ તને અરપી હરખું;
ભગવાન ભવોભવ ભક્તિ રહી,
સતિ માણક રાણક શીદ ગઈ !

ભગવાનલાલ.

" The pilgrim travelling the world's vast stage,
 At last does end his weary pilgrimage :
 He now in pleasant valleys does sit down,
 And for his toil receives a glorious crown.
 The storms are past, the terrors vanish all,
 Which in his way did so affrighting fall :
 He grieves nor sighs no more, his race is run
 Successfully, that was so well begun.
 You'll say he's dead : Oh no, he cannot die,
 He's only changed to immortality.
 Weep not for him, who has no cause of tears :
 Hush, then, your sighs, and calm your needless fears.
 If anything in love to him is meant,
 'Tread his last steps, and of your sins repent :
 If knowledge of things here at all remains
 Beyond the grave, to please him for his pains
 And suffering in this world : live, then, upright,
 And that will be to him a grateful sight ;
 Run such a race as you again may meet,
 And find your conversation far more sweet.
 When, purged from dross, you shall unmixed possess
 The purest essence of eternal bliss. "

FROM THE LIFE OF JOHN BUNYAN ;
 PAGE 189.

પ્રસ્તાવના.

આ મહાદેવીનું વૃત્તાંત વઢવાણમાં બોગાવા નદીના તટ ઉપર આવેલ તેના ભવ્ય અને નકસીદાર ડેરા ઉપરથી, તેમજ રાસમાળા વગેરે ગ્રંથોનું અવલોકન કરવાથી જાણવામાં આવેછે. જે વખતમાં હાલના જેવી કેળવણી અપાતી નહોતી, જે વખતમાં ઊંચ કુટુંબનાં સ્ત્રી પુરુષો પોતાનાં છોકરાંના સ્વાર્થ તરફ નજર કરી માત્ર ઘરખૂણે રહી કાગળનાં દોપિસ્તાં અને લાકડાની સાદી પાટી ઉપર છાણના ખરડા કરી ફરી ફરી બચ્ચાંઓ પાસે ઘુંટાવતાં હતાં, જે વખતે છોકરાંના મનની કેળવણી કરતાં તેમના તનની કેળવણી તરફ વિશેષ લક્ષ આપવામાં આવતું હતું, અને જે વખતે ટોચોલસ્ક, સેંટ હેલીના, કેપસેટ વિનશ્યંટ, અગર મિસીસીપીનું થોડી જરૂરનું પોપટિયું જ્ઞાન કલ્પનામાં પણ નહીં જાણતાં, માત્ર આદેશ માંહની, થોડી પરંતુ પૂર્ણ અને ઉપયોગી બાબતો શિખવવામાં આવતી, તે વખતનાં માણસોનાં જ્ઞાન, બુદ્ધિ, દ્રઢતા, શૌર્ય, સદ્ગુણ, કૌમત અને પરાક્રમ સાંભળી, આપણે અત્યારસૂધી અતિથય પાંડિત્ય ડોળ્યા છતાં, રૂઢીને વગ થઈ ગયેલ આપણી હાલની પરતંત્ર રિયતી અને વિર્યહિનતા વગેરે આફતો આપણને કેટલી શોકમય કરેછે! અને આવીજ પદ્ધતિ જનરીર આયાથી બિજાં બસેં વર્ષમાં કેટલી જ્ઞાતિયોનાં નામ ઉપર મિડાં મૂકાશે, તેનું પ્રમાણ બાંધવા જતાં આપણી આ પ્રિયજનેતા આર્યમૂર્તી માટે ઘણીજ ચિંતા ઉપજેછે !

હતિહાસને દોષ ન આવે માટે આ નાટકની નાયિકા રાણકદેવી-પોતાના પતિસહ બળી મૂઈ તેનો પણ આ પુસ્તકમાં ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. પરંતુ પોતાના

પતિ સાર્યે બળી મરે તેજ સતિ, તેજ સદાચારવાળી, અને તેજ પ્રશંસનિય કહેવાય, એમ માંડે માનવું નથી; વળી સારા અગર નરસાને માટે જે રિવાજ બંધ પડ્યોછે, તેનું પુનઃસ્થાપન કરવા મારો હેતુ નથી; તત્રાપી વિપતિ અગર સંપત્તિમાં જે સ્ત્રી પોતાના પતિ પ્રતે અચળ પ્રેમ રાખે, અને કેવળ કલંક રહીત અવસ્થામાં આ અસાર સંસાર પાર ઉતરે, તેનેજ સતિ કહેવી, માનવી, અને લખવી, એવો મારો અભિપ્રાય છે; અને તે વિચારથીજ આ ગ્રંથની નાવિકને “સતિ”નું વિશેષણ આપવામાં આવ્યુંછે.

સિદ્ધરાજ જયસિંહનું નામ આ દેશમાં પ્રસિદ્ધ તથા પ્રજા પ્રિયછે; જ્યાંસૂધી મારા વાંચવામાં અગર સાંભળવામાં એના વિરુદ્ધ હકિકત આવી નહોતી, ત્યાંસૂધી માંડે મત પણ એના વિશે ઊંચું હતું; પરંતુ આ નાટક લખવાનો વિચાર થતાં, જ્યારે જૂના ઇતિહાસનાં પાનાં ઉથલાવવાં પડ્યાં, ત્યારે સિદ્ધરાજનાં એક કરતાં વધારે વખતનાં દુષ્ટ કૃત્યો માટે મને ઘણી દિલગીરી થઈ, જેથી આ પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૭૪મે જે હકિકત આપવામાં આવી છે, તે કલ્પિત નહીં, પણ ઇતિહાસને આધારે છે.

હાલની વિચિત્ર કેળવણીથી કેટલુંક વિચિત્ર જ્ઞાન પામેલ અને વિચિત્ર વિકારમાં લીન થયેલ કેટલીક છોકરી અને છોટલી સ્ત્રીયો, જેઓ પરદેશિયોની નકલ કરી સ્ત્રીધર્મ ભૂંધી બેઠી છે, તેઓ આ પુસ્તકનો સારો ઉદ્દેશ લક્ષમાં લેશે તો, આ પુસ્તક રચવામાં પડેલ શ્રમ સફળ થયો સમજાશે.

વિજયા દશમી; રવિવાર
તારીખ ૧૪ મી અક્ટોબર } સૈયદ ભગવાનસાહબ આપાલાલ,
સને ૧૮૮૮ મૂ. વિજાપૂર.

સતિ રાણકદેવી.

પાત્ર.

શેરપાવર.....કડલીપૂરનો રાજા.
 સૂનેનાં.....તેના રાણી.
 રાણકદેવી.....તેમની કુંવરી (રાખેંગારના રાણી)
 કપટબુદ્ધિ.....શેરપાવરનો પ્રધાન.
 રાખેંગાર.....સૌરાષ્ટ્ર દેશનો રાજા.
 મૃત્તીર્તિ.....તેનો પ્રધાન
 જયદેવજી.....તેનો સેનાપતિ.
 સિદ્ધરાજ જયસિંહ.....અણહીલપૂર પાટણનો રાજા.
 સામનુ. }
 મુંગલ. }.....તેના પ્રધાન.
 ઉદા. }
 વિસલ અને દેસલ.....રાખેંગારના ભાણેજ.
 હુડમત...મોતેવડી ગામનો કુંભાર; રાણકદેવીનો પાળકપિતા.
 રૂપકીતેની સ્ત્રી.
 વિદ્યાધર.....રાણકદેવીનો શિક્ષાગૂર.
 લક્ષ્મીઆરોટ. }
 ભંગડઆરોટ. }.....સિદ્ધરાજ જયસિંહના
 ચંચઆરોટ. }.....દરબારના ભાટલોકો.
 રંગઆરોટ. }
 ડગાયચો. }
 માણેરો. }.....રાણકદેવીના કુંવર.

શિવાય જોશીબાવા, ચાકર નકરો, ખવાસ ખવાસણો,
 દાસ દાસિયો, અશ્વારો, પ્રતિહાર, ધત્તાદિ.

સતિ રાણકદેવી.

અંક ૧ લો.

મંગલાચરણ.

૫૬—રાગ ઠુમરી.

(કંઠનવા મોરા કરસેં સરક ગયોરે; એ રાહ.)

દેવાધિદેવ સેવકને, સાહ્ય થયોરે,
પૂસ્તક પ્રિતે પ્રારંભૂ, સૂમતી દે સ્વયંભૂ; દેવાધિ.
ગહન ગતિ તારિરે, જાયે ન વિસ્તારિરે;
મહર્ષી બેઠા હારી,

ત્યાં શી અટકળછે મારી, જ્યાં અફલ જાયે મારી;
જળ સ્થળ વાદળમાં, “તૂંહી તૂંહી,” રે; દેવાધિ.
(સર્વ નાટકકારો પ્રથમ એકઠા થઈ એક સરે.)

રાગ કલ્યાણ.

પ્રિય શ્રોતાજનો, સહુ વંદિયે અમો;
નારીને નોધારિ ધારી, લક્ષ દા તમો; પ્રિય; ટેક.
આજ કાલ આ આર્ય દેશમાં, નારીને મહા દુઃખ;
સહુ સન્નજનો સંપ કરિને, સંપાડો અતિ સુખ; પ્રિય.
દુઃખ હરનારી સુખ કરનારી, નારિ રમનિ આણુ;
એળે પિડા પામેતો બહૂ, પરિણામે નુકશાન; પ્રિય.
સિતા દ્રૌપદિ દમયંતિ જેવી, નારીની થઈ તાણુ.
બોજ બીમ વિક્રમ જેવાનાં, રહી ગયાં આખ્યાન; પ્રિય.
બાળ લગ્ન સ્વયંવર કરા, સૂધારાનાં ધ્યાન;
નરો, ધરો, હરો, આ સંકટ, સૂણતામાં શૂભ બ્યાન; પ્રિય.
જનમ્યાનું કાંઈ સાર્થક કરશે, ગવાય ગૂણનાં ગાન;
કેડ બાંધિને ધૂમો બંધુઓ, બાવી છે બગવાન; પ્રિય.
(૫૭મો ૫૮મો.)

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ-રાજ્ય મેહેલ.

શેરપાવર. (થોડીવાર પછી) પ્રતિહાર, પ્રધાન વગેરે.

શેરપાવર—(ધડીમાં પાટ ઉપર, ધડીમાં પાટ ઉપર,
ધડીમાં ભાંય તાટ ઉપર, એમ અતિ અધિરાઈ અને આ-
તૂરતાથી ખેસી વાટ જોતાં)—

રાગ પિલુ, તાલ દીપચંદી.

જય જય જય જય જયગાર, અહા ! માનું તારા ઉપકાર;
અંધને દિધી આંખ અચીત, ચિત્તભ્રમને દિધું તે ચિત્ત.
ભૂખ્યા તર્પાને દિધ અન્ન પાણી, વા'ણુ વાળ્યાં તે સારંગપાણી;
જોડાતી મૂને કોની સાથ રાશ, ભ્રમતો ભવમાં થઈ નિરાશ.
વંચ્યા મે'ણું હતું મુજ શીર, લોહી બાળ્યું વિના તકશીર;
વાડિ વજ્રફાંને મણિ મહેલો, કે'તો ફરિ ફરિ પૂજો મેલો.
ગાડી ઘોડા હાથી અને ખેત્ર, વંડી ગયાં વિના મુજ ખેત્ર;
રાજ્ય પાટ લાગ્યાં સ્મશાન, સારા નરસાનિ રહી નહીં સાત.
વૃદ્ધ અવસ્થા થઈ મહારી, ગઈ અકલ્પ નિશંક મારી;
ભક્તિ કરવા ઉપર થયો ભાવ, કનક કચીર થયાં એક ભાવ.
તાકિ રદ્ધા'તા પિત્રાઈ ચારે, રાજ્ય બનવું'તું કોમાં ચારે;
મ્હાં જૂએ ન વાંઝિયો જાણી, ઘણો કંકાસ કરતિ'તી જાની.
અભિમાનિને દેવા શીખ, પ્રભૂ આપી મોટી આ શીખ;
કાલુ કાલુ બોલે નીજ બાળ, એવા સુખમાં બિજુ સુખ બાળ.
જક કરતાં લેવા ચીજ કાંઈ, પરિણામ વિચારે ન કાંઈ;
આવે અનુભવ એવો નજીક, પૂત્ર પૂત્રિની રે' શિરજક.
પૂત્ર પ્રસવે તો સહુ પિડ ભાગે, પૂત્રિ થાતાં મે'ણુ નહિ ભાગ્યે;
વે'મી મારો ઘણોછે સ્વભાવ, જોઈએ અને કેવા ગ્રહ ભાવ.

યારી દેળે નસિયતો સાઈ, કુટુંબ ક્યેશ થતો વિસાઈ ;
પત રે' તો પ્રભુ પાડ દેવો. જોળે સામું ભલા ઈશ્વ દેવો !

(આમ તેમ કરતાં કરતાં.)

અરે પ્રભુ ! તારૂં પામર પ્રાણી પરમ દિવસથી પ્રસવ
પિડા ભોગવેછે, માટે હવે એના તું સત્વર છુટા છેડા કર ?

(અટલામાં પ્રતિહાર પ્રવેશ કરેછે.)

પ્રતિહાર— (મોટે સ્વરે) આસ્તે કદમ, નિધા રોશન,
ઉમર દોતતત્તદા, મહારાજ. સાહેબ મ-હે-ર-આ-ન-સ-
લા-મ !

શેરપાવર—(અધારો થઈને) શું પ્રતિહાર, રાણીને કૂ-
માર પ્રસવ્યો ?

પ્રતિહાર—(જરા ખંચકાઈને) મહારાજાધિરાજ, રંગમ-
હલમાં ખેરાં દોડાદોડ કરી રહ્યાંછે, માટે હવે વિશેષ
વિજંબ હોય એમ લાગતું નથી, પરંતુ પ્રધાનશ્રી પધારી
તેની વરદી આપવા આવ્યોછું.

શેરપાવર—ભલે તેમને અહીં આવવા દો ?

(પ્રતિહાર જાયછે, અને પ્રધાન પ્રવેશ કરે છે.)

પ્રધાન—(રાજ્યચિતી પ્રમાણે મૂજરો કરી) આયુષમાન મહા-
રાજા શેરપાવરનો જય જય !

શેરપાવર—કેમ પ્રધાનશ્રી, રાણી પાસે બંદોબસ્તતો
બરાબર છે ? જરૂર પડે હકીમ, સૂયાણિયો તૈયાર રાખ્યાંછે ?

પ્રધાન—પૃથ્વીપતિ, જ્યાં આગળ મહારાણી સાહેબ
ખિરાંજેલાં છે, ત્યાં આગળ જરૂરની સ્ત્રિયો શિવાય બિન
કોઈને જવા દેવાની મનાઈ કરવામાં આવીછે; થોડે દૂર
એક બાળુએ ખાસણોમાંથી કોઈ રામ રક્ષા, તો કોઈ
વિમ્બગહસ નામ, કોઈ ચંડી તો કોઈ શીવકવચ, એમ વિ-
દ્વાન ભૂદેવો કૃષ્ણરાધના કરવા મંડી પડ્યા છે; જોશીઆવા
એકાગ્રચિત્તથી ઘડી માંડી જન્મ કૂંડળી કરવા તૈયાર થઈ

રહ્યાછે; બિજા બાળુએ નગરમાંના કૂચગ હકીમ, વૈદ્યો, તથા સૂયાણિયો, એક બિજાની સલાહથી દવા આપવામાં ગૂંથાયાંછે, જેથી હવે ઘોડી વારમાં ઇશ્વરેચ્છા છે તો વિચરતેન કૂળદિપક કુમાર પ્રસવ્યાની વધામણી આવે છે !

શેરપાવર—અસ્તૂ, અસ્તૂ.

(ઐટલામાં પરચમાં અવાજ ધાયછે.)

“કુંવરી, કુંવરી, લક્ષ્મિ, લક્ષ્મિ” !

શેરપાવર—(જરા ખેદ પામી.) પ્રધાનજી સાંભળ્યું કે ?

પ્રધાન—હાજી, નરેંદ્ર ! ઇશ્વરે આજ કુંવરીબા આપ્યાં તો મહારાજાનું નામ અમર રહેવા કાલ સૂકુમાર યુવરાજ આપશે; વળી પ્રથમતો લક્ષ્મિજી જોઈએ.

શેરપાવર—હા—હંડાતાં જે કાંઈ પાસે રહે તેનો લૂંટા-યલાને લાભજ છે ! જેવી નિયંતાની મરજી ! અર વાંઝ્યામ-હોણુંતો ટળ્યું ! ત્યારે તમે આપણી કુળરિતી પ્રમાણે, જે કોઈને આપવું ઘટે તે આપો, અને નેશીબાવા કુંવરીની કૂંડળી ઉપરથી કેવો ગ્રહભાવ દર્શાવે છે, તે તાકીદે નફી કરો ! દરમ્યાન મને બે ત્રણ દિવસનો ઉભગરો હોવાથી હું જરા આડો થઈછું.

પ્રધાન—(હકતાં) જેમ છત્રપતિની આસા !

(પ્રધાન જાયછે, અને રાજ આરામ લે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રાજ્યમાર્ગ.

પ્રધાન તથા નેશીબાવા.

પ્રધાન—નેશીમહારાજ, હું આપની પાસેજ આવતો હતો, ઐટલામાં આપનાં અહીંજ દર્શન થયાં; કેમ કુંવરી

બાઈના કુંડળી કેવી છે ? મહારાજને ગ્રહનો ધણો અંદેસો રહે છે !

જોશી—(પાટિયા ઉપર કરી ભાવે નિશાની આ બતાવી) મહારાજ, ભાવતો એવો છે કે બાઈ મહા પરાણે ચાર પાંચ વર્ષ જીવે, અને એટલા વખતમાં પણ રોજ આધિવ્યાધીની ઉપાદી રહે.

પ્રધાન—જોશીબાવા, આ ગપોડું મારો છો કે ખરી વાત છે, કારણ જેવુંતેવુંતો અમે પણ બોલી જાણીએ છીએ!

જોશી—મહારાજ, અમે કાંઈ બાઈના નસીબમાં પેસી નિકળ્યા છીએ ? એની મૂર્ખમર્યા, જન્મકાળ, જન્મ સ્થિતી જોઈ અમે અમારો અભિપ્રાય બાંધીએ; નિકર ધણોએ જોશ જોઈને મેં મારી કન્યાને ગઈ સાલ પરણાવી હતી અને (દિલગીર થઈને) આ સાલ બાઈનો પતિ ક્ષયરોગથી પાછો થયો !

પ્રધાન—તારે મહારાજને કાને આ વાત નાંખ્યું ?

જોશી— ગજલ.

(સમાલ તેરી અદાકું જરા—એ રાગ.)

પ્રધાન ધરિ કાંઈ ધ્યાનને વિચારો અતિ;
ગયો વખત તે આ જગમાં ફરી આવ્યો નથી ! પ્રધાન૦
ભારે પ્રસંગ આવ્યો હાથ તમે છોડી દઈ;
વિમાસણે પછી ખૂબ તમારિ એવી મતી ! પ્રધાન૦
રાજ્ય કાજના પ્રપંચ જે તમે જાણ્યા નથી;
કહાડિ મૂકે કાલ કસર નહિ કરી છતી ! પ્રધાન૦
ઉજળું એટલું દૂધ તમે સૌ દેખી રહ્યા;
છોકરાં તણો વિચાર કો દીન કર્યો રતી ? ! પ્રધાન૦

પ્રધાન—આ બધું તમે શું બોલી ગયા તે મારાથી તમે કાંઈ સમજાયું નહીં !

જોશી—(જરા હસીને) મહારાજ, દાવણ આગળ પેટ
ધ્યાંસૂધી છૂપાવશો ?

પ્રધાન—પણ કેવી રિતે ?

જોશી—એ બધા મૂત્સદી પેચ જવાદો ? પૃથિરાજ
આપને મળીતો ગયાછે પછી શું ?

પ્રધાન—પણ નકી રકમ ક્યાં હજી હરી છે ?

જોશી—પાંચહજાર મારા, અને દશ હજાર આપના,
હવે શું નકી કરવું છે ? હવેતો મરડો કળ !

પ્રધાન—પણ આ ફૂંડળી બિજા કોઈને બતાવશે તો ?

જોશી—એતો અમે અમારા કસબ પ્રમાણે કચારનુંએ
કરી દિધું ! મહારાજ, જેનો જન્મ મૂળ નક્ષત્રમાં થાય, તે
જીવેતો માતાપિતામાંથી કોઈને ખાય, અને રાજ્યનું સ-
ત્તાનાથ જાય, હવે સમજ્યા ? તમે જરા દિવડ સંકોરવામાં
હાંથિયાર રહેજો, એટલે થયું; આ વૃદ્ધ વહેમી રાજાનો
શો બરોંસો ? વળી ફુંવરીનું કાસત્ર જતાં મન ધાર્યો રાજા
ગાદી ઉપર બેસશે, એટલે આપણે તો નવેનિધ !

પ્રધાન—(તાજી આપીને) જોશીબાવા, પંચાંગ સાથે
રાજ્યપ્રપંચ પણ પૂરેપૂરો પઢ્યા જણાવ્યો છો ! અને કામ
પણ જોવા જેવું !

જોશી—રાજ્ય ગૃહમાં રહેવું, મનનું ધાર્યું કહેવું, મહોં
એ માગ્યું લેવું, પછી શેનું જોવાજેવું ! વાંચે પણ હવે
રજા છે ?

પ્રધાન—હા, બલે પધારો; મારે પણ કેટલોક પેગામ
રચવો પડશે, માટે હું એ તાકીદે તૈયારી કરું.

(બંને જાય છે.)

● રાજા શેર પાવરનો પિત્રાઈ જે રાજ્યગાદી મેળવવા
ખટખટ કરતો હતો તે.

પ્રવેશ ૩.જી.

સ્થળ—સૂનેનાં રાણીનું અંતઃપૂર.

રાણી, ખવાસ, ખવાસશો ઇત્યાદી.

ખવાસણ—(આંખમાં આંસુ આણીને) બાઈ, હવે વધારે જક છોડી દો ? આપણો અને એનો એટલોજ સંબંધ હશે; માત્ર દુઃખ ભોગવવા અગર આપનું વાંઝિયા મહેણું ટાળવાજ કુંવરીબા સરજ્યાં હશે ! માટે હવે એ-માંથી જીવ કાઢી નાંખી, તેમને દૂર કરો ? નિકર જેટલો વધારે વખત આ રાજ્ય મહેલમાં તે રહેશે, તેટલો વખત આપને કાંઈ અણધારી પિડા ભોગવવી પડશે !

રાણી—(આંખમાંથી ચોધાર આંસુ પાડતાં.)

સિતાજીના મહિનાનો રાગ.

ખારી પુત્રી તું પ્રાણ સમાન, હવે હું શું કરું !
ભૂંડા ભાગ્યનો વેશ પ્રમાણ, તુજવિન ઝૂરી મરું !
કેવા પાડ્યા વિધાત્રિયે લેખ, વખો ભુડો આંધિયો !
કડા કાળે છળી મને છેક, દૂતો સાથ લાવિયો !
મારી પુત્રી તું પ્રેમની આણ, તરછોડું ક્યમ તને !
નવ માસ ગાઈ મસ ગાન, હર્ષાઈ અતિ મને !
ઐશ્વર્ય પીપી ગયા મુજ જાન, હજનગરા વેડિયા ?
પૂજ્યાં પગલાં કુંકુમે પ્રાણ, કદા'ડા શૈભિટિયા !
ખારી પુત્રિ જાવાથી તુંજ, તૂટે મૂજ બેઝડી !
શૂં જૂએ છે વેરણ હુંજ, જોગામાં બેઘડી !
નથિ પ્રેમ થકિ ધવરાવિ, નથી નવરાવિ મેં !
હર્ષો હાલેડાં ન ગવરાવિ, નથી શૃંગરાવિ મેં !
નથી લા'બો લિલો જગમાંહિ, જમાઈના તેડિયો !
નથી સાણુ પે'રી ગઈ ક્યાંઈ, શૃંગારિના મેડિયો :

સૂણ્યો ધૂધરાનો ના ધમકાર, છૂટી પડ્યું શું કહું !
દિધો દી'આવો શે કર્વાર, દૂખે હું ક્યાં જઉં !!

ખવાસણુ—(રાગ; મારગડો મૂકેરે મોહનલાલજી).

શાણી રાણી વાણી ઉચરો આમ શું ?

છયાં પેરે કરો શું છોકરવાદ ને;

કૂશળછે મહારાજ સહુ સાંઝે થશે !

થાશે કુંવર કનૈયો એકાદ ને.

શાણી.

મહારાજને મન આ શું સાંઝે હશે !

આધું પીધું સૂતા નથી ગઈ કાલને;

ગ્રહ એના વાંકા આઘ્યા તે શું કરે ?

કોને હશે અલખામણાં નિજ બાળ ને ! શાણી.

પ્રથમ કૂશળ ઇચ્છવું નેઈએ કંથનું,

વિનાશ કારી કુંવરીના ગ્રહ ભાવને;

પ્રસક્ત પારખું કાલનું આવીને મળે,

મહારાજને આઘ્યોછે મસ તાવ ને.

શાણી.

તેમ છતાં હઠ કરી કદી અટકાવશે,

મહારાજ પછી કરશે શો વિચારને;

પરજમ બુદ્ધિ કરવી તેથી આ ભલું,

મૂકો ખડપગી કુંવરીની દરકારને.

શાણી.

સોનાની તલવારને શાણા શું કરે ?

વિથ ભરેલું ભલું હોય પકવાન ને;

કડવું કડવું પણ કરિયાતુ પિજીએ,

ડાઘ્યાં થઈને બળે હવે ભગવાન ને.

શાણી.

રાણી—અરે મારી કુંવરી, મારી પ્રાણાધિક પુત્રી;
મારી આંખની કીકી, મારા હૈયાના હાર, માંઝે જીવતર,
માંઝે કાગળું, તને જીવતી મારતાં મારો જીવ ખોળિયામાંથી
કેમ જતો નથી ! અરે ઇશ્વર, તારે ઘેર આ શો ધનસાફ,

આ શો બૂલમ ! અરે એ નિર્દોષ પશુને શો વાંક તે
એને જીવતી દાટવી; બસ, બસ, હું એને નહીં આપું,
નહીં આપું, અને નહીં આપું ! એને મારી પાસેથી લઈ
જવી હોય તો મને પ્રથમ મારી નાંખીને લઈ જાઓ !
(છોકરીને જાતી સરસી ચાંપી ચુંબન કરેછે.) અરે કર બાગ્ય,
દૂધ દેવ, આ તાર્ખ્યાના મ્હેંમાંનું પાણીનું ટીપું, બૂખ્યા-
નું અન્ન, અંધની લાકડી, અતિ લોભિયાનું ધન અને
આ મારા સૂખ દુઃખનો આધાર લઈ લઈ તું શું કરીશ !
તારેતો તેની કિંમતે નહીં હોય, પણ હુંતો એના વિના
સોરાઈ સોરાઈ, ટળવળી ટળવળી, ઝૂરી ઝૂરીને મરીશ !
અરે મારી દીકરી ! —

ખાસણુ—(વચમાં બોલી ઉઠતાં) બાઈસાહેબ, હવે બહું
થયું, રજપુતાણીને પેટ કુંવરી જન્મે, ત્યારથીજ તેનું
દૂભાગ્ય શરૂ થાયછે; વળી દિકરીની સંખ્યા કુટુંબના વાંકા
દિવસની નિશાની છે; દિકરી માઆપના પડતા દિવસનું
બિવિધ્ય બાંખનારી છે; તેથીજ રજપુતો એતી તેને દૂધપિતી
કરતા આબ્યા છે, અને આપ પણ તેમજ કરોછો, માટે
ચાલો ઝટ કરો; વાર કરવામાં રજપુતાણીના નામને દૂધ-
ણુ લાગે છે !

રાણી—(ધ્યાનના આવેશમાં) બસ એકવાર કહ્યું કે
એને નહીં આપું. (સાડમાં ધાડી ધવરાવવા માંડેછે એટલામાં બે ખવા
સણા પાશ્વળથી એકદમ આવી જોર કરી લઈલેછે જયી) કુંવરી, કુંવરી,
મારી લાડકી ! તારી માયાણુ માને ભિખાવી, હાંસીલા આપને
મ્હેં પણ ન બતાવી, તારા જેવા રૂપાળા રજપુતને
નિરાસ કરી અને સંસારનો કાંઈ પણ લ્હાવો ન લઈ
આમઝ્યાં જાયછે ! અરે એ—કું—

(ઝુઝી બાઈ ભાંચ પડેછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—અધોરવન.

અડબંગલ, ચોર, અને (હેવે) હડમત કુંભાર.

અડબંગલ—(ચારે તરફ નજર કરીને મનમાં) અહા ! અ-
ત્યારે કેવી ચંદની ખીલી છે કે એક પૈસો પણ રસ્તા-
માં પડે તો દૂરથી દેખાય ! શી પરમશ્વરની માયા છે !
પણ કેટલીક જગ્યાએ તો આ ઘાડી ઝાડીવાળું એવું
અધોરવન છે કે મામા મળે તો ખંદાનાતો ખારજ વાગે !
હથિયારમાં આપણી પાસે એક પાવડો છે ! (જરા આંધે
નજર કરી) આ પેલું ઝાડ દેખાય, તેની નીચે ચાલ જીવ,
ખાડો ખોદી જે કરવાનું હોય તે કરિયે; અને કુંવરી ઉપ-
રના અમૂલ્ય દાગીના ખિસ્સામાં ધરિયે ! (ઝાડ તળે જઈ શાલ
માં લપેટી છોકરીને ભાંચ ઉપર મૂકી ખાડો ખોદવા માંડે છે.)

ચોર—(ઝાડ ઉપરથી મનમાં) અરે, આપેલું શાલમાં
હાલ છે તે શું હશે ! અને આ માણસ શું કરવા ખાડો
ખોદતો હશે ! આમાં જરૂર કાંઈ ભેદ છે; છોકરીના અંગ
ઉપર દાગીના પણ ભારે ભારે કિંમતના લાગે છે,
વળી શાલ પણ મોટી કીસ-ખીંછી; દાગીનાની લાલચે આ
કોઈનું છોકરું ઉઠાવી આવેલો જણાય છે; આપણી પાસે
તલવાર છે, અને એની પાસેતો માત્ર પાવડો છે, જેના
શા ભારે છે ? માટે ચાલ જીવ, વાર કરવામાં માલ નહીં
(તલવાર ખોલતાં તાડકીને) ઉભો રહે અહ્યા હરામખોર,
કોનું જીવતું છોકરું અહીં મારી નાંખવા લાબ્યો છું ? ચાલ
ખૂની, ખસીજ અહીંથી, અને આપીદ આ બધું !

અડબંગલ—(એકદમ ચમકી શરૂ કરીને) નેયો નેયો

તને મારા બાપના મામા ! (પાવડો ઉઠામીને)—આ એક
ભાંડામાં દેખશકને—

ચોરે—(જા કરવાં) ગાળ દિધીતો બે તો જા તારે—
(જનોઈની પેઠે તલવારનો ધા અડબંગલના શરીરમાં ઉતરી જાય છે.)

અડબંગલ—(૫ડતાં ૫ડતાં રિસ ચડાવીને) તારે તું પણ બેતો
જા.—

(ચોરના માથામાં ધા વાગવાથી ચક્રી ખાઈ ભાંચ પડે છે અને થોડા
વખતમાં બન્નેના જીવ જાય છે, ઘેટલામાં એક કુંભાર આધેથી પોતાના
મથેડા ઉપર બેસી ગાતો ગાતો પ્રવેશ કરે છે.)

હડમત—(ગથેડાને)

તું હેડકે મારા માંકડા, જ્યો શું થાયી ફાંકડા;
દી' આવ્યા મહા વાંકડા, તું હેડકે મારા માંકડા !
(બન્ને લાસો પાસે આવીને) ઓય, ઓય, આ હું હથે! વરી આ
કામરીમાં હું હાલતું હથે! (તેની પાસે જઈને) આતો કોઈનું છોર
સે! એને કાળે જો વઢી મૂવા જણાયસે; આપણે પાછળ છંયા
છોરમાં કોરૂં મોરૂંસે; છોડી પણ રૂપારી અને દાગીનાથી
બરેલી લાગેસે, મારા હામુ ચ્યારની ટગર ટગર જોયા ક-
રેસે, એથી એ મને બહુ વાઢી લાગેસે, મોટે હેડ રામ
હવાર થતાં આગમચ ઘેર પહોંકિયે! ઘેરથી નેકળતાં બા-
યડીએ કહ્યું હતું જો મારે વાહતે હોરૂં હોરૂં લાવજો,
તે બે રાંડ! વગર માથું બાંધે મજા કરે! (લંઈ જાય છે)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જંગલ.

રાજા તરફથી ખોળવા આવેલ આદમિયો તથા અધ્યારો.

૧જો અસદમી—અરે, કાલ રાત્રના આખું જંગલ ફ-
રીને થાક્યા; વાંધાં કોતરામાં મથાજ અને કાકડા કરાવી

ચાળી વગડાવી, ઢોલ પિટાવી, સરણાઈ અને રણસિંગાં
ફુંકાવી, લોક જગડાવી, દમ નિકળી ગયો, તોપણ, હજી
અડબંગળનો પતો આધો નહીં; મહારાજ અને મહા-
રાણી સાહેબતો “ફુંવરી ફુંવરી,” જપ લઈ બેઠાં છે, માટે
તેમને શેા જવાબ હૃદયું?

૨જો આદમી—ન્યારથી મહારાજ સાહેબને આવી
યઈ કે પ્રધાન અને જોશીએ એમના કદા પિત્રાઈએને
મળી જઈ, ખોટી ફૂંડળી કાઢી ત્યારથી તે બંનેને કાળા-
ગૃહમાં પૂરી ફુંવરી બાઈનુંજ રટણ લઈ બેઠાં છે; નથી ખાતા
કે નથી પિતા, નથી નિંદ્રા લેતા કે નથી કોઈને એક શબ્દ
પણ કહેતા; નથી દાન દેતા કે નથી સૂખમાં રહેતા !

૩જો આદમી—અરે રાણી સાહેબ પાસેથી ન્યારથી
જોર કરી બાઈને લઈ લેવામાં આવ્યાં, ત્યારથી એમના
મગજને ધક્કો લાગ્યો છે; તેમાં ન્યારથી દગો થયા નીમિતા
તેમના જાણવામાં આવી ત્યારથી તો અન્ન પાણી તથા
ફુંવરીનુંજ ભજન લઈ બેઠાં છે !

૧લો અધ્યાર—સૂબાન અક્ષા ! મહારાજ સાહેબકી
સાથ શિકાર બેઠનેકુ હમ ખેહાત બજા હધર આયે હય,
લેકીન એસી તકલીફ કબી નહિ હુઈ ! મેરે ઘોડેકા તો સારે
બદન પર પંસીના હોઠે જન જનકા બજા આયા ! તોબી
પત્તા કુચ્છ નહિ મિલા; અબી તો ખુદા ઈસ બાઈકે હાલ
પે નિધા કરે !

૨જો અધ્યાર—રસુલિલા ! હમારી ઓરતકું ગઈ જુમ્મે
રાતકું લડકા તવલ્લદ હુવા ઓર માલીકકું મંજુર થા સો
પુરત ઇતેકાલકર ગયા, વો બજાસે, કલાએ શરીફકી કસમ
ખબંગાન હુઈ હય ! મગર યેહ તો બડે લોક, ઉતુકું ક્યું
નહીં લગે ! ફોરકુંબી ખુદકે બચ્ચે પ્યારે લગતે હય !

૩જી અધ્યૈય—યેહ સમ કાલા કરમ કરને વાલા, વો સાલા કારબારી, ઓર વો લંબા ટિલા ઓર ખડે ખડે કું-
ડે ગલેમે રખતાયા સાલા ખમન !

૪થો અધ્યૈય—યેસે બદમાથ લોકુકું તો સાલેકું જહાંત-
મકે ખડેમે ડાલને આહિયે ! તોઆહ, તોઆહ, તોઆહ !

અલ્લા—હુ—

ખવાસ—(ઉંચે સારે)—

રાગ વેરાવળ.

જેશીના જેથ જેવા સંહું, પેટના એ ઉપાય;
મૂળ નક્ષત્રમાં કન્યકા, જન્મી તેથી શું થાય ! જેશી.
આઠમો રાહૂ અને વળી, ખારમો ચંદ્ર ગણાય;
ગ્રહો પોતે પરતંત્ર થઈ, ફેરે ખગમાં સદાય ! જેશી.
ભગત કરે સહુ સંમંધિયો, પોયાં થોયાં વંચાય;
રાંડી જેસે વરવધુ ઘણાં, સાચો જેથ કે'વાય; જેશી.
પંદર હજારની પોટલી, દઈ પિત્રાઈ જાય;
મૂળ નક્ષત્ર તેનું થયું, લાંગો જેથમાં લહાય; જેશી.
અવળી દશા એ દશાવિને, સવળી એક કથાય;
ફાળું તો ફાવતું બોલતા, કેવો જેથ ધરાય ! જેશી.
અસાન મૂર્ખ અનાડિ જે, જેથ માટે ફૂટાય;
ધાર્યું ભગવાનનું યાયછે, એવું નિશ્ચે વદાય. જેશી.

(સર્વે પાકીને પાખા ભયછે.)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ જો.

સ્થળ—મહેવડી ગામમાં હડમત કુંભારનું ઘર.

હડમત, રૂપલી, અને (થોડી વાર પછી) રાણક.

હડમત—(હાથમાં પાવડો લઈ ગારો કરતાં)

સાખી મેરઠી ચાલતી.

છેયો થઈને ખાવા જઈતો, રાંડ આલેછે ખાવા;

ધણી થઈને માગ્યું ખાવા, ખાવાના ના દાવા.

લાખથી કેરું મન થયું તો, રાંડ ઉકાળે ઘેંશ;

નામ રૂપલી પણ જોતાં તો, કાળી કાળી મેંશ.

સૂઘડ જાણે ખાતર ટીંબો, મહોંડે મારે છાક;

દેહીતો જાણે ધગધગતી જે, નેભાડાની રાખ!

છેયાં આગળ કાંચળિ જેની, ના'વા કેરી બાધા;

વાહરે મારી પ્યારી રૂપલી, તુંતો માડી રાધા!!

અલી—ઓ—અલી—હાંબળું—કે? ઓ—અલી—

અલી—અલી, ઓ—અલી?

રૂપલી—(હસકિયું કરીને) હું સે—તે? ઉભા રહો કને?

એટલામાં હુંના પડ્યા કે હું? આ ગધેડી-સૂટી ગધસે તે બાંધીને આવિયે સિયે!

હડમત—(બરબડતા) અંહ: રાંડની કુધએ વળી લાડ-માં રૂપલી નામ પાડ્યું સે! અને રાંડનો મેજાજ તો જાણે ભાતા ભા જેવો! (બહાર જત) તો—રાંડ દોડ કે દોડ!

રૂપલી—(પાસે આવતાં) પોતે પાછા રૂપારા ખરા કની તે બીજાને કહેસે! વરી રીઠમાંએ રાંડ, અને લાડમાંએ રાંડ, તમને શાક કીધું કે બીજી ગાર દેવી હોયતો દેજો પણ આવી ગાર ના દેહો!

હડમત—તું રાંડે તેમાં મારા બાનું હું જાય? તુ મરે તો બીજું બારે વરહાંની લાવું! પણ એવી નકામી કુચલી જવાદે, અને જો રાં—અરે ભુલ્યો—આજો હવે આપણી રાણકીને તેર વરહાં પુરાં થિયાં, માટે—

રૂપત્રી—(વચમાં બોલી ઉઠે.) જો દા'ડે તમે એને લાવ્યા તે, દા'ડે અપાતેજ હતી, તે બરાબર અપાતેજ આવેસે કે હું આપણા નેભામાંથી એક નરિયુ કાઢી આધુ મેલું-સુ; જો આજ હવારેજ મેં ગણ્યાં તો મેં પાંચકડાં અને ત્રણ વધારે થિયાં, માટે એટલાં વરહાં એને થિયાં?

હડમત—તો રાંડ મેં પાંચકડાં તે દહ? આપણે નેભામાંથી નરિયાં કાઢિયે સિયે, તે દહકો દહકો ગણીનેજ મેલિયે સિયેતો! માટે એ દહ અને ઉપર થિયાં તે તણ, મળી તેર!

રૂપત્રી—તમે તો તમારા બાને લાડવાયા હતા તે બણાવ્યા અહીં, પણ અમને તે કોણ બણાવે? અમે તો હમજણ ના પડે તો ચિચુકા કે કાંકરાનાં પાંચકડાં મેલિયે નેકર હાથનાં આંગરાનાં પાંચકડાં ગણીએ!

હડમત—તાણે મેં પાંચકડે દહ થિયા કે ની?

રૂપત્રી—(જરા વિચાર કરાત) તેવીતો ના હમજણ પડે, મેં પાંચકડાં ને ત્રણ થિયા, એવડું હુંતો જાણું.

હડમત—તો રાંડ મેં પાંચકડાં તે દહ! રાંડની હાથે ચ્યારના લમણાજીક કરિયે સિયે, તોએ હમજતી નથી?

રૂપત્રી—(હટકે કરાત) તાણે તમે બણેલાસો તે કહોકને ચેટલે દહકે હો થાય, તે ચ્યારના રિહા રિહા બીજાપર ગારોનો વરહાદ વરહાવોસો!

હડમત—(ગણવા જ્યા ચાલા કરાત) હાત દહકે હો એમાં હું!

રૂપત્રી—(હસાત) હુંએ. ચ્યાં બણેલીસુ તે તમારું હાથું

જૂઠું અખર પડે, પણ કે'તા'તા તે કો'કને ?

હડમત—એને તેર વરહાં પૂરાં થિયાં તાણે એને હવે હગપણ કરી પૈણાવિયે; ભાત અને આશો કાહંદરાનો ગોર આણી વે'વાણાં દેઘએ, વરી એકણ કહુંઆનાં રાવણાં કરિયે; અને લગન મા'લિયે, એમ ?

રૂપકી—હોવે, હુંતો એદા'ડાની કહુંસુંસતો, એ બા'ને હાં હાં પે'રાય, ખવાય, વે'વાઘ ખતાય, જમૈ તેડાય, આથાં ફટોણાં ગવાય, ભારે ભારે થૈને મ'લાય, અને રાણકબા હાહરે જાય, એ ઓરિયોતો બા, રાજા ઇંદરને દુ-ક્ષભ ! વરી એ રૂપારી, આપણે મજુરિયા લોક; માટે હગરી વાતનો વચાર !

હડમત—જે રાંડ બાયકી, મારે માંટે હરમાયા વગર પાછળથી લાંબી લાંબી વાત કરી જઈ ! તો રાંડ એતો હરેણું બચ્ચુંસે, એને દનિયાંની હી અખર ?

રૂપકી—એ તમે બાયડા માણહ ના હમજી.

હડમત—તાણે અહીંથી દહ ગાઉપર દરાપરા ગામસે, તાં બોયડિયો આપણી ગનાતનોજ રહેસે; એને ત્યાં દિકરિયું લેવા દેવાનો આપણે ઢારસે; એને એકનો એક નવ. દહ વરહનો દિકરો સે; એહ આપણી માંકડી (ઝણ) નું બચ્ચું જેવું રૂપાં અને સપળ સે તેવોજ એસે; એનો બાપ પણ આપણાંજેવો આતોપિતો સે; આંગણે હોતો ગધેડાં સે; વરહે દા'ડે પચાહ રૂપિયા તો હૂતો હૂતો રજેસે, એ વના પાર વનાની ધરાકી સે; વરી ગાંમના મખીનો એના ઉપર હાથસે, જેથી કોજદાર વગેરે મોટા મોટા અધિકારી આવેસે તોએ એનો વઠવારો માફસે; તાણે તારી હી મરજી સે ?

રૂપકી—હોવે હોવે, એવું બીજું હાં કેકાણું આં મ-

જવાનું સે? વરી આપણે તો ન ગણિયે તે એજ સેતો; જમાઈને ધરજમાઈ કરી રાખીશું, ખેલે સોકરાં આપણી નજર આગર ખાઈ પીને કલોલ કરહે; એના ધર જેટલાં આપણે ગંધેડાંતો નથી, પણ વરી લઈ આવીશું; એમ ?

હડમત—હોવેસતો; આપણુ ખે કામ કરિયે સિયે અને એ બેનાથી થાય એટલું એ કરેતોએ પારવનાની ધરાકી થાય.

રૂપલી—એને બદામ હાકર ખરાડી ઉસેરવામાં આજ હુધીમાં બધુંએ ખર્ચ થિયું, અને ખે પૈશાના આપણે દેવાદાર થિયાં; પણ ગણેહ દેવારિયો ના હોય. માટે તાકીદ જાહેને એકવાર હગપણુ કરી આવો, નેકર એવે હારેકાણે વરી કોઈ કરી દેહે !

હડમત—એના અંગ ઉપરના દાગીનામાંથી આપણે આં પાઈએ આધીસે? ઇનું, ઇનેજ ખાવાડ્યું ! પણ લાવ તાણે ઘેહ અને છાહ, જરા માંબણી કરીને જાઈ તે હારા દી'ની નેરાંત.(રૂપલીવેશ અને જાશ આપેછે એટલે ખાઈ પટેહાયફેરવતે.) એાહિયાં, એાહિયાં—લે તાણે જાઈસું ?

રૂપલી—કહજ્યા જાઓ; (ભયજ, પત્ની મનમાં) આજ હાંજે નેભો હરગાવયોસે, માટે હુંએ હુંલોલઈને એક ખે પાગા-માંથી ઘોડાંનો એગાટ બોગાટ મળેતો લઈ આવું; (રાણકને) રાણકીમા, એા રાણકીમા ?

રાણક—(પ્રવેશ કરીને) કેમ માજી, શું છે ?

રૂપલી—આ જો હું ગામમાં જઉં; આ ગામ મથત્ર માન લોકની વહતીવાળું સે, વરી નદી કહે ધરસે, માટે બહારથી હું તાર દઈને જઉં અને તું અંદરની હાંકર વાહી બેહજે, અને ભૂખ લાજે તો કોંલામાં જરનું બડકું અને દૂધ સે તે હિરાવી લેજે ?

રાણક—ઠીક માજી જાઓ, પણ ક્યારે પાછાં આવશે ?

રૂપલી—(પાતાને માથે ટોપણ મૂકતાં) અરે બચેર દયાણું દ-
રાય નહીં એટલામાં તો પાછી આવેય. (નયજી)

રાણક—(સાંકળ વાસતાં મનમાં) આજ રાત્ર, હંમેશ કરતાં
આજ વધારે વખત સૂધી વાંચવાનો લાગ મળ્યો છે, તો
અંદર જઈ વળી ભાંયમાંથી ચોપડિયો કાઢી વાંચું. (નયજી.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—હડમતનો ઓરડો.

રાણક (એકલી.)

રાણક—(પૂસ્તક હાથમાં લેતાં)

દિંડી.

વિધાધાર મારિ બહાર આપ આવો,
કાળા ગૃહમાંથિ દાસિને બચાવો;
આધાર એક પ્રભુ છે મને તમારો,
પાપિ દાસિને તમે નહીં વિસારો.
માતા પિતા વિનાનિ હું નોધારી,
નોધારી ધારિ પ્રભુ સૂખ દો વધારી;
કરો સહાય જગતમાંહ ના દુધારો;
પીડો કૃપા વિના પ્રભુ પધારો !

અહા ! આજ સૂધી તો હું આમ તેમ મરજી મૂજબ
ફરી દિવસ કાઢી મોજ માણતી હતી, જેથી આટલી ઉમર
થઈ તેતો જણાઈ નહીં; પણ અરે, હવેતો આ ઘરમાંને
ઘરમાં એક પણ એક વર્ષ જેવી લાગેછે; મારી અને મારાં
માતપિતાની કાંતી પ્રસંગ મળે વારંવાર જીવવુંહું, પણ
કાંઈજ ચિંહ મળતું નથી, ત્યારે આ લોક અને ક્યાંથી

લાબ્યા હશે; હું કોણ હોઈશ, અને મારાં ખરાં માઆપ કોણ, કેવાં, અને ક્યાં હશે ! અહીંથી નાહાસીને પણ ક્યાં જઈ ? વળી અધરામાં પૂર આજ પિતા માંડે વેવીશાળ કરવા ગયાછે; માંડે લગ્ન મહાલવા તેઓ ધરિદો રાખેછે; અરે પ્રભુ, સચરાચર સ્વામી, અત્યાર સૂધીતો ધરનું છેક નાનું સૂનું કામ કરી આટલી મોટી થઈ, પણ પરણીશ તારે સાસરે રહેવું પડશે, જ્યાં કછોટો મારી માટીના ગારા મારાથી કેમ સૂંચાશે, ટોપલા લઈ શરિયે શરિયે ઓગાટ લેવા કેમ જવાશે, ફરી ફરી છૂટતાં ગવેડાંને વારંવાર કેમ અડકાશે, બંધાશે, અને ત્રણ બદામનો તરકડો “અમે કુંભારણ, સાલી નહીં સૂનતીહય, ખરતન દે, અમરો ઘોડા પિલાનેકું પાણી ભર આવ ?” તે કેમ સંખાશે અને કરાશે ! અને આર પ્રહર સૂધી વખાણ કરી, જ્યાં વેવીશાળ કરવા ગયાછે તે ખરમાં રહેનારા મોટા ખર શિવાય વિશેષ શું હશે !

ખુદ મારા શરીર તરફ નજર કરુંધું તો હજાર પ્રકારના તર્ક વિતર્ક થાય છે; જેમ સિંહ અને સિંહણનું જોડું, વાઘ અને વાઘણનું જોડું, હરિણ અને હરિણનું જોડું, મોર અને ઢેલનું જોડું, ચક્રલા ચક્રીનું, એમ નર માદાનું જોડું; તેમજ સ્ત્રી પૂરપનું જોડું; એ જોડાંના ૩૫ ગૂણમાં જેટલી ન્યૂનતા તેટલીજ તેમના સૂખની ન્યૂનતા; જ્યારે ૫૪ પદ્ધિયો પોતાના મન માન્યું જોડું પસંદ કરી મોજ માણે, તારે વિવેક ખૂદિવાળાં સ્ત્રી પુરુષો નિર્દોષ દંપતિના ભવિષ્યના કલ્યાણના માર્ગમાં હજાર પ્રકારના દગા ફટકા રૂપી જવાસાના કાંટા પાથરે તેમને ધિક્કાર છે !

પણ હું કોણ માઆપની છોકરી તે નફી થઈ શકતું નથી; મોટી કસબી શાલમાં, બારે દાગીના સાથે રણમાં

નાંખી દિધેલી જડી, તે ઉપરથી માંડે નામ રાણક પાડવામાં આવ્યું છે, એમ ઘણી વખત હું ઊંઘમાં ઊંઘી જાણી મારાં માતપિતા છાનાં છાનાં અંદર અંદર વાતો કરે છે, જે સાંભળવાથી એટલો તો નિશ્ચય થાય છે કે હું કોઈ આનંદાન શ્રીમંતની અને રજપૂતોમાં છોકરીયો જન્મતાંજ દૂધ પિતી કરવાનો હાલમાં જે અધમ રિવાજ ચાલે છે, તેથી કોઈ રાજની કુંવરી હોઈ ! મારાં ખરાં માબાપ વખતે દયાળુ હશે, જેથી મારા પેટ અગર ગળા ઉપર છરી ફેરવવાને બદલે, મને રસ્તામાંથી કોઈ પણ લઈ જઈ ઉછેરશે, એમ ધારી (મને) વગડામાં નાંખી હશે જેથી જાતિનો સંદેહતો દૂર થાય છે; પણ અરે, હરે, હરે, હરે, દેવા ! કુંભારના ઘરના અને વિધાત્રીના ચાક ઉપર ચડી હું તર્ક કઈ તે-માંથી માંડે શું વળશે ! હવણાં થોડીવારમાં પિતા કોઈ આઠ નવ વર્ષના કુંભારના છોકરા સાથે ચોકડું ખેસાડી આવશે, એટલે મારાં સાથે પૂરાં થયાં ! માટે જ્યેતર છે કે મરવું; કુંભારણ બની ગારા ચૂંચવા, લીદના ટોપલા ઉપાડવા, ગધેડાં હાંકવાં અને રોજ તાળામાં પૂરાવું, તેથી મરવું સાંડે; જન્મ દુઃખી તે જરા દુઃખી, તારે જીવીને શું વધારે લાભ મળવાનો છે ! વળી આજ લાગ સારો આવ્યો છે, માટે ચાલ રામ જડી ઉપર; ગધેડાં બાંધવાની રાશો તો ઘરમાં ઘણી છે, માટે ફાંસો ખાઈ આ દુખિયારી દેહનો અંત લાવું.

(ઉપર જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—હડમતના ઘરના રસ્તા ઉપર પડતો ભાગ.

રાણકદેવી તથા શિકારી (રાજગાર.)

રાણુવ—(ઉપર જઈ કોઈ આવે છે કે નહીં તેની ખાત્રી કરવા ખારો માં પ્રથમ ઉભી રહે છે એટલે.)

અહા! આ તાજણુ ઘોડી કુદાવતો હાથમાં બાલો બધ કોઈ પચ્ચીશ વર્ષનો અધાર મારી તરફ આવે છે તે કોણ હશે! એનું રૂપ તો કોઈ રાજા જેવું છે! જેમ પેટીમાંનું અત્તર પેટી બંધ છતાં મગમગી ઉઠે છે, જેમ ખરો હીરો પારખવા અજવાળાની જરૂર જણાતી નથી, તેમ સાધારણ વેશમાં અસાધારણ પ્રકાશ મારતો આ કોણ હશે! અહા! તેની આંખ પણ આ ખારીને ખારી સામી કેમ રહી હશે! શું એને પણ જોડાની ખોટ હશે! અરે પ્રભુ, એમજ હોય અને મને આ કાળાગૃહમાંથી, આ રોજ વસાતા તાળામાંથી અને પ્રસંગોપાત બિંબરામાં પેસવામાંથી છોડાવેતો કેવું સાર!

શિકારી—(જરા નજીક આવતાં ચકીત થઈને) અહા! આતો દેસલજીએ કહ્યું હતું એમજ દેખાય છે!

મનહર છંદ.

(રાગ ધ્રુપદમાં ગવાય છે.)

બાનુ દેખું પૂર્વ માંહે, પશ્ચીમમાં બાનુ ક્યાંયિ;
દ્રષ્ટી નાંખુ ચારે પાસ, કુંભારે આવાસ છે!
નળિયાંનો ઢગ ઘણો, મોટો ગારો માટી તણો;
કિચડની સાંહ આશો, રત્નનો ઉભસ છે!
કુંગળીના વનમાંહ, કરતુરીનો મૃગ ક્યાંયિ,
કાગડાના ટોળામાંહ, કોયલ નિ-વાસ છે!
ખાખરના ખેતરમાં, કેતકીનો છોડ આ શો,
આકડાના જીય માંહ, ગુલાબ સૂવાસ છે! !

સગ્ધરાવૃત્ત.

બોગીની તું ખુલ્લી, મનહર મહિલા, બાગ્યની આ રતી છે,

મૃત્યુ લોકો મહી શું. વિજળિ અવતરી, કામની આ, રતી, છે;
અમ્હાએ ખૂમ હોંસે, કુરસદ વખતે, પદ્મની આ ધડીછે,
ઉશ્કરે તું ઉરેથી, વિભળ મન કરે, કામના આ, ધડીછે !
જોતાં તારા લલાટે, કમળ નયનિ તું, ભાગ્ય સાથે લદીછે,
નિર્મિ નિર્મ્યુ ન થાકું, અતિથય રૂપથી, મૂલ્યમાં તું વડી છે;
આહા ! આજે શિકારે, મનહર હરિણી, જંગલે તું જડીછે!!

(નિચેન બારણાંને તાણુ દેખીને)

રેરે, હે, શાથિ મેનાં, કમનસિમ થઈ, પીંજરે તું પડીછે!!
અહા ! શિકારમાં હરિણી મેળવવા જતાં, આજ હરિણા-
ક્ષિનાં દર્શન થયાં ! જેનું ધન્ય ભાગ્ય હશે, જેણે જગદીશ્વરને
પાંચે આંગળીએ પૂજ્યા હશે, જેણે જગતનાં બધાં તિર્થ કરી
ધણું વર્ષ સૂધી દારણુ તપ આદ્યું હશે, તેને આવી
અસલ પદ્મણી મળી હશે, અગર મળશે !

રાણુક—(મનમાં) મારા સામુ કેટલાક વખત સૂધી નિ-
હાળી નિહાળી આ શિકારિયે ધ્રુપદ તથા સ્વગ્ધરાવૃત્ત કથાં;
ધણુંકરીને મારા રૂપ વિશે બોલ્યો હોય એમ તેની ગાવાની
છટા ઉપરથી જણાયછે; પ્રસંગને અનુસરતી કવિતાએ
કેટલીક મને પણ અબરછે, પરંતુ તે કોણ, તેનો હેતુ
શે, તથા તેની સ્થિતી કેવી તે જાણ્યા શિવાય સ્ત્રી જાતે
મર્યાદા લોપવી એ સાડું નહિ.

(એટલામાં પાછળ રહેલા અશ્વાશે તથા પ્રતિકાર ઘોડા મારતા ત્યાં
આવી પહેંચે છે.)

પ્રતિહાર—(ઘાટ સાહે) આસ્તે નિધા રોશન, ખડી તા-
જમ નિધા રખો શ્રી સૌરાષ્ટ્ર પતિ મહા-રા-જ-સ-લા-મ !

(શિકારી બધાની સલામ લેછે.)

રાણુક—(નવાઈ પામીને) અહા ! આતો અહીંના મહા
રાજા જેઓ પોતાના પિતાની ગાદી ઉપર હવણાંજ બેઠા
તે રાખેગાર ! ધન્યછે, એમનાં રૂપ, રંગ, અને લાવણ્યતા

ને ! ગામડાંમાં રહી ભેંસ અને બળદનાં પૂછડાં આમળનાર, ઘેરથી બેતરમાં અને બેતરમાંથી ઘેર જતા અસંખ્ય કુચા (ગામડિયા) ઓ, “ તારો ધણી મરે ” કહેનારા અને જીભનો ડચકારો બોલાવનારા જોઈ મારી આંખ અધિક કંટાળી ગઈ હતી, પણ અહા ! આજજ મારાં ચક્ષુનો સદઉપયોગ થયો ! આ કામદેવનો અવતાર, આ સાક્ષાત ઇંદ્ર, જે સ્ત્રીના તગદીરમાં જડ્યો હશે તેનાં કેવાં સદભાગ્ય !

રાજેગાર—(પોતાના ખાનગી માણસના કાનમાં) જો આ બારીમાં બાઈ ઉભી છે, તેને જાહેર પુછ કે તે કોણ છે, અને તાળાથી બંધ કરેલા આ કુંભારના ઘરમાં શી રિતે આવી પડી છે ? તેના ચેરા ઉપરથી તે કોઈ બાબતમાં શોચ કરતી થોડી ધણી પણ દુઃખી લાગે છે; જેમાંથી મૂકત કરવા આપણાથી બની શકે તો તેને સહાય કરિયે. (જરા વિચાર કરી) હ આ સો મહોરો, તેને આપ, અને તેની રિયતિ જાણી લાવ ?

(આદમી જઈ ફેટલીક હકીકત પુછી મોહારો આપવા માંડે છે, જે નહિ લેતાં)

રાણક—આપ આપના મહારાજા હજીજ જાહેર નિયેની ગીતિ કહો, એટલે હું હજારો મહોરો મળી સમજીશ.

ગીતિ.

મા બાપે વિસરેલી, દુનિયાં માંડે અભાગણી હુંહું;

૬૫ ગુણ વય વર વાંચ્છો, વરવા વાસ્તે વિશેષ વલ પુહું.

(આદમી આવીને કહે છે એટલે)

રાજેગાર—જા જાહેર કહે કે એવી ચિત્તાકર્ષક સુંદરી હું પણ ખોજુંહું, અને થોડા દિવસમાં ખબર લઈશ.

(માણસ ભથ્થે એટલે મનમાં) અહા ! કોઈ ચતુર યોવના છે, જરૂર એ કોઈ રાજ્યકુમારી છે, નહીંતો કુંભારની છોકરી-માં આટલું બધું બુદ્ધિબળ હોયજ નહીં ! (ગીતિ ફરી સંભારી)

ગીતિના છેલ્લા ચરણમાં વર્ણ સગાઈ કેવી આણી છે,
અને તેનો અર્થ કેવો માર્ગિક છે !

(માણસ કહી આવેછે એટલે પોતે ગીત કરી કરી યાદ લાવી ખારી સામી ન
જર નાંખી કબુલાત આપ્યા જેવો ઇસારો કરી ચ દેશો ભયછે.)

રાણક—(કરેલો ઇસારો પે તે સમજવા જેવું ચિન્હ કરી)

અહા ! તેમના માણસના કહેવા પ્રમાણે, તેઓ હજી
કુંવારાજ છે; અને કોઈ ચતુરાની ખોળમાંજ ફરે છે.
(પોતના કપાળ ઉપર હાથ ફરતી) તગદીરરૂપી વાયુનો વંટોળ ન
વે જ્યાં લઈ જઈને નાંખે ત્યાં ખરું ! અરે, ઘડી ઉપર
હું મરવાનો વિચાર કરી ઝેડી ઉપર આવી હતી, તેમાંથી
વળી આરજ પરિણામ નિકળ્યું ! ઈશ્વરની ગતિ બેશક ન્યા-
રીજ છે ! અરે, પણ મારી આ કહેવાતી માના કહેવા
પ્રમાણે હું ન ભણી હોત તો આજ હું ઇંદ્ર વાણીના
ફળમાંજ ખપત ! પણ અહીંના નગરશેઠ અફઝાતુનની
છોકરી ચંદ્રકળા સાથે બેનપણાં કરી, તેની સાથે રમવાનું
મિથ દઈ જતી હતી, અને ત્યાં માઆપથી છાનું છાનું
ભણતી હતી, તેનું આજ મને ફળ મળ્યું ! સત્યું યજ્ઞનું
હોય ત્યારે સ્વયંબુ સત્તળીજ મતિ સુઝાડે છે ! (અટલામાં પરચમ
અવાજ થાયછે) “ સાંકળ ઉઘાડ, હું આવી,” અરે, મા આવી;
વાર લાગશે તો વળી કાંઈ વેહેમાશે.

(પોતે એકદમ નિચે ભયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—ધર્મશાળા.

લક્ષ્મીપારોટ, ભંગડાપારોટ, ચંચળપારોટ, અને રંગપારોટ
ધર્મશાળાવાળો ઇત્યાદિ.

લક્ષ્મીપારોટ—ભલે. ખાપો ભલે ! ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જ-
યસિંહને ઘણી ખમા ! ખમા એ મોતિયાંવાળાને ખમા ! !

(ખિન્ન) કેમ ભંગડખારોટ, હવે વાત છેડીશું ?

ભંગડખારોટ—એકવાર અમલપાણી કરોકે હવારતાં જે ઉપરા ઉપરી ખગાહાં આવે છે, તે મટે, અને ત- ખીઅત જરા ઠેકાણે આવે.

ચંચખારોટ—અરે આપણેતો હવારતા દાતણ બિરજ છિયે !

રંગખારોટ—ચંચખારોટ હાથી વાત કે'છે, નેકર પછે વિવાહનું વ—

લક્ષ્મખારોટ—(ચુસ્ત થઈને) જરા જમણું ખાલ જમણું; આવાં ને આવાં લખણ રાખશો તો, કોકદી' માથું મેત્રી ઘેર આવશો ! કહેવત છે કે :—

“જેમાં જેવું રીજીએ, તેનું કિયું કીજીએ, બિલ્લી જાટ લઈ ગઈ તો, હાજી હાજી કીજીએ.”

ચંચખારોટ—(ખલતામાંથી કમું ખાને સામાન કાઢીને) હયો—ત્પા- રે, કાઢો એ-ને કેહર જેવો અમલ !

ભંગડખારોટ—તમે જવાનિયા, એ ખધું ખગાડશો; મારે લાવો મારી પાઠે (માંહણી પાશર અકીણ કાઢી, કાતરી, ખલમાં ઘુટી, મથણીથી ગાળી ચાંદીની પવાણી ભરી) હયો ચંચખારોટ તમે !

ચંચખારોટ—ના મારા હમ; તમે મારાથી મોટા તે તમે પહેલું હયો; લાવો પવાણી મારા હાથમાં, (પવાણી ભરી ભંગડ ખારોટને આપે છે.)

ભંગડખારોટ—(હાથમાં લઈ)

દોહરો.

અમલ અમલ સહુકો કહે, અમલ ખડો શુરવાન;

અમલ કિયો નહિ જેહણે, તે નર પશુ સમાન !

(ખોન મોઢા સ્વખારો કરે છે ખાલ) લાવો પવાણી હવે મારી પાઠે; (લઈને) હયો ચંચખારોટ હવે તમે !

અંગ્યારોટ—(નાના કહી જવટે હાથમાં લેતાં)

દોહરો.

અમલ પિયે સદ ભાગિયો. અમલ ચતૂર સુખણ;

અમલ લિધો નહી જોહણે, રીંછ રોઝડો જ્ઞાન !

(પોતે) અ-હા-હા-હે-હે ! રંગ્યારોટ હવે મારા હમ તમે હ્યો ?

રંગ્યારોટ—આપણને એક પ્યાલિયે શું થયે ? તેમ છતાં તમારી મરજી હોયતો લાવો, આછમતનો કરિયે ! (હાથમાં લઈ)

દોહરો.

અમલ પિયો શુભ કામમાં, જો અડવું હોય રાત;

પિયો બાપુ મયલક અમલ, ફોતેહનાં નિશાન !

પણુ અરે, અમારા ઉરતાદ ચ્યારના આ લક્ષ્યારોટ રહી ગયાને (પ્યાલી લગીને) હ્યો લક્ષભાઈ, મારા હમ, હું મરું.

લક્ષ્યારોટ—(પ્યાલી તરફ મિઠી નજરથી જોઈ) આજ મારો તમિયત ફીક નથી, પણુ સિદ્ધરાજ જયસિંહના શૂભ ! મમાં આપ્યા છિયે માટે ના ન કહેવી, લાવો ત્યારે (હાથમાં લઈ)

દોહરો.

અમલ અમલ કરતા મરે, અમલ જાત કુરજાન;

અમલ વિનાનો આદમી, પૃથિવ-માં પાપાણ !

(રંગ્યારોટ વાસણ તરફ નજર કરીને) અરે હજી એક પ્યાલી ભરાય એટલું તો રહ્યું, એ કોને આપીશું ? (જરાવાર વિચાર કરીને) અરે ફીક, બોલાવો આ ધર્મશાળા વાળાને, એ પણુ આપણી માફક આદમીમાં જણાય છે. (ધર્મશાળાવાળો આવે હોવા હતા તે પ સે આવે છે)

ધર્મશાળાવાળો—એમ ગ્યારોટ, મને બકોયો ?

લક્ષ્યારોટ—અમને ખબર નહોતી, માટે માફ કરજો;
(પ્યાલી લગીને) હ્યો—

ધર્મશાળાવાળો—અંહ ! બાપા હું તો નથી પીતો.

રંગબારોટ—અરે પાતાળમાં પેહે તોપણ અમલદારનાં દેહાર ઠાંક્યાં રહે ! હ્યોકને; અહીં તે સ્યાં વહેવાઈ તેડવા હતા તે હાંધા માંધા થાઓછો ?

ધર્મશાળાવાળો—(પચાલી સાચુ જાણને) અરે, એટલું બધું તો નહીં !

ભંગડબારોટ—અરે રાખો રાખો બહું ચિયું; બધુંએ જાણીએ છિયે !

ધર્મશાળાવાળો—(પચાલી હાથમાં લઈ)

દોહરો.

કાળિયું કેનારો મરે, અમલ રાજ જહાંન;

અમલ તણી નિંદા કરે, તેનો જાણે જન ?

રંગબારોટ—પીતા નહોતા, તારે અગલનો ફુલો સ્યાંથી આવડ્યો !

ધર્મશાળાવાળો—બારોટજી આ ધર્મશાળામાં હજારો આવે અને હજારો જાય; અમે એમાં ચિત્ત રાછિયે તો, અમારું કામ સ્યારે કરિયે ? મળહકામાં હડી મોટા પૈસા-બાર લઈ લિયું કે અમારે હાંજ હુધીની નેરાંત !

ભંગડબારોટ—ભા એતો બંધાણુ એાંધું કહેવાય !

રંગબારોટ—તારે કાંઈ ખાર બેજાણું કાઢોકને ? નેકર અમલ આવશે એમ ?

લક્ષ્મીબારોટ—(ગાંસડી છાડી માંહથી દાળિયા ખજૂર તથા કે.પર કાઢી) હ્યો હવે આ મૂડી મૂડી. (બધા બાવા માંડે છે, અને થોડીવારે અકી-ણનો નિશા ચડતાં)

ભંગડબારોટ—લક્ષ્મીબારોટ, આ મોટા મોટા માણહ દાર પિતા હશે તો એમ હશે ?

લક્ષ્મીબારોટ—અમલ જેટલો શુરાતન વાળો છે, તેટલો

દાર નથી; અમલ ચડાવીને જો એકવાર હજાર માણહતી વચમાં એકજ તલવાર લઇને કોઈ ધૂમે તો એની જીતનો બાઈ કરે, કંઈકનાં માથાં રગળાવે, અને દારતો કુશ રસ્તામાં લયજ્યો તો ઉઠાવીને ઘેર લાવવો પડે !

રંગપારોટ—તારે આજ કુલ એકલુ બાંધ કરી દાર ઉપર લોક વધારે પડતા જણાય છે, તેનું કેમ ?

ચંચપારોટ—જેનું તગદીર કુટુંબ હશે, અને ખરાબ થવાનો હશે, તેજ દાર પીશે; અને તો જુદા ખખ્ખ થઈ ગયા પણ એટલું કહી જઈએ છીએ તે યાદ રાખજો કે જ્યારે આ દેશમાં દારનો ઉપાડ ધણોજ થશે, તારે લોક, ખાયલા, નામદ, ટુંકી અફલના અને અદ્ય આયુષના થશે; ધણી સાતિયો ધિમે ધિમે નાશ પામશે; અને દેશ પાયમાલ થતાં પરતંત્રતા ભોગવશે.

રંગપારોટ—એ હડહડતી આગનો ભભકો મારા બાપ, પેટ બાળી નાખે ! પરમેશ્વર આપણાં છોકરાને એવી અફલ ના સૂઝાડે ! વળી એક શલોકમાં કિપું છે કે દાર પિનારાને શૂદ્ર કરવા તેને ચતો સૂવાડી તેના મ્હેમાં હડહડતા શીસાનો રસ રેડવામાં આવે તો પણ તે શૂદ્ર થઈ શકતો નથી.

ધર્મશાળાવાળો—બાઈ વહન નામજા ભુંડુ છે; આ અફેણ મળનાં જરાવાર થઈતો, કંઠે પ્રાણ આવે, અને ટાંટિયા ધસી ધસી જાય મારા બાના બા પાહે ! પણ શું કરિયે, જીવાનીમાં સોજતે અહુર થએલી.

(ઐટલામાં કોઈ નવો આદમી આ સંવાદ સાંભળવા ઉભા રહેસો તેને બ્રહ્મ આવે છે તેથી.)

રંગપારોટ—(ધણી શુસ્સે ધર્મ શાયમાં લાકડી લઈ) અરે તા-
રે નંખોદ જાય, મારું એકલુ બગાડ્યું (મારવા દારહ, અરસે
ખિલ તેને ખાંજી રાખે છે.)

લક્ષ્મ્યારોટ—(તને પકડી રાખતાં) જરા ધિમો પડ ધિમો; આ પરદેશનો મામલો છે, ગૂપ્તગુપ્ત કામ કરવા આવ્યા છિયે, ત્યાં તું વળી વલોણામાં ચ્યાં—

ચંચળારોટ—(તને તેનાં કપડાં આપતાં) હવે હૈડોકને જ્યાં જવું છે ત્યાં, અમસ્તી વેળા શું કરવા ખુશ્ખોજો ?
(જેમતેમ સમાધાન કરી બધા બપોળે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—હડમત કુંભારનું ઘર.

લક્ષ્મ્યારોટ, રંગ્યારોટ, ચંચળારોટ, ભંગડ્યારોટ, તથા
હડમત કુંભાર ઇત્યાદિ.

લક્ષ્મ્યારોટ—(હડમતને ગારો કરતા દેખી.)

એ હડમતભાઈ, રોમ રોમ, રોમ રોમ, રોમ રોમ.

હડમત—(હાથમાંના પાવડો દૂર ઝુકી માટીથી ખરડાએલા બે હાથ ઢાંચા કરી.)

આવો ખારોટ આવો, રામ રામ, રામ રામ.

(ઘરમાં દોડતા જઈ ફાટલી પુટલો ગોઠડી લાવી બધાને બેસાડે છે.)

લક્ષ્મ્યારોટ—કેમ હડમતભાઈ, છૈયાં છોકરાંતો હારી પેટે ?

હડમત—છૈયાં છોરૂંમાં અમે બે ધણીધણિયાણી; દે-
વને ત્યાં દિકરાની ખોટ પડીસે !

રંગ્યારોટ—અરે અમારાથી શું કરવા છાતું રાખોછો ?
અમેતો ખસદેવ છિયે !

હડમત—(જરા હસીને) બા, તમારાથી ચ્યાં છાતું સે ?
જાણે પત્યરા એટલા દેવ કિધા તાણે એક છોડી સે, આ-
પના પરલાપથી હોવે હારીસે.

રંગ્યારોટ—પણ તમે અમને ઓળખ્યા ? અમે તો

તમારા મોહાળના ગામના કુંડલાના છિયે; તમારો દાદો ચક્રકિયો તેના પાડોડુમાં રહિયે છિયે; એતો અમને પૂછ્યું, વના પાણી પણ પીતો નહોતો, અને આપણે અ્યાં એકું ભિળા રમ્યા છિયે !

હડમત—(અધાના સામી ધારી ધરીને નજર કરી યાદ લાવી) હોવે હોવે, આ લક્ષ્મીભાઈ, આ ભંગડભાઈ, આ રંગભાઈ અને આ ચંચભાઈ, એમ અરૂં કે જોરું ? તેમાં આ રંગભાઈએ તો મને પાંચશેર અજીર આવી હોળીને દાડે નનામીમાં હતાડ્યો હતો ! ભાઈઓ માફ કરજો (હત્તા ધઈ ખાટકો લાવી બંધાને આગ્રહ કરી ખાટલા ઉપર બેસાડે છે.)

ભંગડઆરોટ—(મનમાં) શકનતો હારા થાય છે; અને છુદ્ડાઓ ધિમે ધિમે ઠિક અડતા જાય છે !

હડમત—(બે હાથ જોડી) આજ ઘણે વરહે આપણે મળ્યા; તેથી અહું આનંદ વિધો; આજ હિરામણ અહીંજ કરતા જજો ?

લક્ષ્મીઆરોટ—આ નદીની પેલીમરે એક કામ માટે જતા હતા, ત્યારે તમને જોયા, એટલે વિચાર થયો કે આપણા અસહી દોસ્તને તો મળતા જઈએ ! અને આ બામતમાં હડમતભાઈને પણ પૂછી જોઈએ; હારે હારોવાત છે; તમને સૂખી દેખી અમે ઘણા રણિયાત થઈશું.

હડમત—હોવે ભા હોવે; વા'લાનોતો દસ્તૂરજ છેકને ? (પેતાના માથની ખરોદી ધરી જાણી) આ જૂઓ, ત્રણ નેભા નરિયાં તૈયાર સે, હો કોડી નાનાં મોટાં વાહણ તૈયાર સે; ભા તમે રજવાડામાં ફરનારા, કાંઈ એક એવું ચોકું બેહાડી આલો, તો હારુંજ તો !

રંગઆરોટ—અરે એવું ચોકું બેહાડી આલિચે કે આ ગારો ચૂંચવોજ મટે, પણ તમારી એકવાર હા છે ?

ચંચમારોટ—લક્ષ્મિ ચાંદ્રો કરવા આવે તારે મ્હેં
ધોવા જવા જોવું ના કરિયે; એતો આંખો મિંચાને કપાળજ
ધરિયે, અને હરીનું નામ સ્મરિયે !

હડમત—(સમજણ ન પડતાથી) હોવે ભા હોવે, મારો માલ
હવણે ખપી જાય તો, આ ઘડી બિન્ને કંઈ; આતો ગામડું
ગામ, તેથી ખપત પરમાણે કરિયે, ચ્યાંઈક એવી નેરાંત
કરીઆણો કે મારો માલ દેશાવર જાય ?

ભંગડ્યારોટ—અરે માલ તમારો જવાદોને; આતો ઘેર
ખેઠે ગંગા લાવિયે !

હડમત—તારે તો ભા હાંજતો; છોડી તો મ્હેં જોઈ
અને નાની છે, તેની પાછે તો પાણીનો લોટો પણ અમે
ભરાવતાં નથી; આયડી અને હું હામે કાંઠે વેડો ખોદ્યોસે, તાંપી
તાપ ટાડ વેડી લાવિયે સિયે, માટે અહીં નદી આવે એવું
કરીઆણો તો તમેજ અમારા પરમેશ્વર !

રંગ્યારોટ—અરે એ અધું જાય, હાથીનો હૂદો થાય,
કેમ ઉતરે ઉરમાંહ ?

હડમત—(મરકરી સમજ) તમે તો યારોટ નાનપણમાંએ
એવા હતા, અને હજીએ એવાને એવા ટીખળી રિહા !

લક્ષ્મ્યારોટ—આ હ્યો વચન અને આપો વચન ?
(હાથ ધરેછે)

હડમત—હમજ્યા વગર શેનું વચન આહું ?

ચંચમારોટ—તાણે જનમ સુધી ગધેડાં ચારવાંછે કે
બડે જાઓ મહેરજાન થવું છે ?

હડમત—(હસાત) હારે હાંજતો ! પણ ચોખું કહો
કને હૂં સે ?

લક્ષ્મ્યારોટ—આ ગૂજરાતના રાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહનું
નામ તો તમે સાંભળ્યું હશે; એને માટે અમજ બાર મહિ-
નાથી કન્યા ખોજિયે છિયે, પણ મન ધાર્યો પતો લાગતો

નથી; એટલામાં ખચર મળી કે હડમતભાઈ આપણા બચપણના ગોઠિયા છે, વાહાલમાં વાહાલ વધારે એવા છે અને આપણું ઘર છે, અને બધી રિતે હારું છે.

હડમત—(ચમકાત) નારે માઆપ; લાખાપુલાણીને પાપે તો રાતોરાત હું કચ્છમાંથી નહાસી આવ્યો; વરી ચાર પાંચ દિવસ ઉપર હવણીજ એનું હગપણ કિધું, અને અમે કુંભાર ભાઈ, અને એ રાજા; ર્યાં રાજા ભોજ અને ર્યાં ગાંગો તેલી ! ભાઈ, અમારે તો હરખે હરખુ હારું, જે ન કાચું તો ફરી પાઘડી બાંધિયે.

રંગબારોટ—આતો ચકલીને માળે ગરૂડ પધારેછે, શેરડી ભિગો એરડી પાણી પિયેછે, સુદામાંનું દારીદ્ર ભાગવા જેમ કૃષ્ણે તાંદુલ આરોગ્યા હતા તેમ છે, માટે હાજ કહો? ગયો વખત પાછો નહિ આવે, અને જનમ સૂઝી ગારો મુંથતા રહેશે! એ છોડી કોઈ રાજ્ય મેહેલ દિપાવે એવી છે, એ કંચનને કિચડમાં નાંખી શું કરશે? વારતે મહા રાજના સસરા બની આજથી આનંદ કરો?

હડમત—અમે તો કિચડમાંથી કંચન કાઢનારા, કિચડ ના જીવ કિચડમાંજ આનંદ માનિયે સિયે, માટે ના માઆપ, એવું કામ અમારે નથી કરવું! (ભડકતે ચાર ડગલાં દૂર જઈ બેસે છે)

રંગબારોટ—(લલકરના કાનમાં) મૂકોને પાંચસે મહોર હાથમાં, એટલે તરત હા કહેશે !

ભંગડબારોટ—(સાંભળવાથી) રંગભાઈ હાથું કહેછે, જરૂર દેખીને મોટા મુનીવર ચળી ગયા તો આ ઠોકુ શા હિસાબમાં!

લક્ષ્મીબારોટ—(હજી હડમતના હાથ પકડી) હવે બોલો તો મારા હમ છે, મારું ગળું કાપે !

હડમત—(મહેરોથી લલચાયા હતાં જરા ભાવ ખાવાને) નાના ભાઈ સાહેબ, નાના.

રંગબારોટ—અરે નાને હા; એતો એજાં સ્વપ્નામાંએ તમે આવા અગતતા હોનાના કડકા ચ્યારે દેખવાના હતા તે બાવ ખાઓ, માટે હાથમાં આળ્યું તે બાપનું !

હડમત—(બધી વાત ખરી લાગ્યાથી) તાણે ઉભા રહો. મારી બાપડીને જાણ પૂછી આવું. (નયછ)

ભંગડબારોટ—વાહ રંગબારોટ તમે આ ટાણે હારો રંગ આણ્યો !

લક્ષ્મીબારોટ—એતો એમજ થાય !

હડમત—(પ્રવેશ કરીને) ઠીક તાણે, પણ એમને ચેટલી રાણીયો સે ?

લક્ષ્મીબારોટ—તેનું તારે શું કામ છે ? પટરાણી તારી છોડી થયે.

ચંચબારોટ—કેમ હવે કપ્પડ ?

હડમત—પણ આ મહોરો લેવાની તો મારી બાપડી ના પાડેસે, એ છોડીનું ધન કોણ લે ?

રંગબારોટ—અરે એતો અમે તારી છોડીને હારાં હારાં હુગડાં, ઘરેણાં, બણાવવા વગેરે માટે આલિએ છિયે, એમાં તારે શું ? એ છોડી તો હવે અમારી થઈ, માટે સિદ્ધરાજ જ્યસિંહના સસરા, લે—તાળી. (તાળી આપેછે.)

લક્ષ્મીબારોટ—તારે હવે અમે જઈશું, અને થોડા દિવસમાં બડી ધામધુમ સાથે ખાંડુ લઈ આવીશું.

હડમત—(હરખાઈને) હવે તમને અહીંથી સકનમાં ખુસ્થા જવા દેવાય કે હું ? હેમાં મારી ધનિત શી ? આ ભેમણ બોલાવી કંહાર ને ધી કરાવુંસુ, તે હુગળા ખુબ જમીને જાયો ?

રંગબારોટ—વાહ કાંકડા વાહ ! સાચાશ તારી અફલને અને ધન્યછે તારાં માતપિતાને !

હડમત—(ખૂબ ખુશ થઈને) અમે જંગલનાં જનાવરે તોએ

વવેકમાં તો હંમજીએ !

ભંગડખાગોટ--તને જનાવર કહેનાર જનાવર; પણ હવે બાઈ તાકીદ કરે તો સાઈ ?

હડમત—અરે આ ભેમણને બોલાવી લાવું. (હરખાતે હડમત દોડતો પ્રહરણને બોલાવવા તથા બિજો સામાન લેવા બહાર જાય છે; ખારેદો પોતપોતાની વાત કરવાની સફાઈ તથા કંતેહથી હરખાતા ગામ જોવા બહાર નિકળે છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—વિદ્યાધર શાસ્ત્રીબાવાનું ઘર.

વિદ્યાધર અને હકીમને વશે રાખેગાર.

વિદ્યાધર—(કેવળ વૃદ્ધ વશે પ્રવેશ કરતાં)

ગીતિ.

પીંગટ જટા કરાલં, મારં કાશિપુ હિરણ્ય વલવંતં ।।

જન પ્રલ્હાદ ઉગારં, નરહરિ રૂપં નમામિ ભગવંતં।।

અહા! રાણકનું રૂપ અને તેની બુદ્ધિ અપાર છે. મને એ અરેખાત દેવી જેવી લાગવાથી એનું નામ મેં રાણક-દેવી પાડ્યું છે, અને બધા હવે એને એ નામથીજ બોલાવે છે; પેલા બાટ જ્યારથી તેને મને બણાવવા સોંપી ગયા ત્યારથી હું જોઈ છું તો એની સ્મરણ શક્તિ અદ્ભૂત લાગે છે; એક વખતે એક બાળુએ પોતાની સખિયો સાથે એ શિવજી અગર ચોપાટ ખેલે છે, બીજી તરફ ગણિતનો કઠિણમાં કઠિણ હિસાબ મેહાંએ તૈયાર કરે છે, અને વળી તેજ વખતે હું બાળુએ ખેડો ખેડો મનુસ્મૃતિ વાંચી જઈ છું તેમાંનો એકેએક શ્લોક પછીથી પૂછું છું તો જીજ્ઞાસુ! તેમાં પણ જરા હું અશૂદ્ધ શ્લોક બોલ્યો તો તુર્ત તે

મને ટોકેછે; આજ સૂધીમાં ભાગવત, રામાયણ, મહાભારત, નળ દમયંતી, હરીશ્ચંદ્ર, શાકુંતલ, ઉર્વશી, જસુરાજ રાજ્યનિતી, પ્રવીણસાગર, સ્ત્રી ધર્મ વગેરે અસંખ્ય પુસ્તકો તે વાંચી ગઈ; અને હજી વિશેષ જાણવાની અપેક્ષા રાખેછે. પરિક્ષા માટે સેજ પ્રશ્ન કરિયે તો પૂછતો અંક સૂધી તે કહી દેછે; એના મનની અપજતા, જાણવાની લાવણ્યતા, હરેક વિષય સમજાવવાની એની સરજતા અને ઢબ, અહા! અતિ સુંદર છે. એનો રૂપાબજ એવો પડેછે કે ગમે તેવા વિદ્વાન પુરૂષને પણ તે પોતાના તેજમાં ઘાબી નાંખેછે. પરમેશ્વર, એ સકલ ગુણ સંપન્ન મૂઘધા મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહનું મન વશ કરે, એટલે મારો સર્વ શ્રમ સફળ થયો માનું! ભાટોએ આવીને મને ઘણી તરેહની આશાઓ તો આપીછે, પરંતુ એ બધું આ બાઈના પ્રાણબંધ સાથે છે. ટુંકા વખતમાં મેં લિખેલ શ્રમથી મહારાજ જયસિંહ પ્રસન્ન થઈ એક બે ગામ આપે તો ઠેર ઠેર “એકાદશી પૂર્ણ પર્વણી” કરવી મટે. હવેર એ ની તબિયત સૂધારી બધાંને યશ આપે!

(હકીમજી પ્રવેશ કરેછે.)

હકીમજી—(શાસ્ત્રી બાવાને) આપકા મિત્ર તો અરજા-હય? મગર અબી ધરમે કેસી તબિયત હય?

વિદ્યાધર—(હાથ જોડાને) હકીમ સાહેબ, મારી તબિયત આપની દવાથી ઘણી સૂધરી છે; ઘરમાં પણ આપે બે દિવસમાં ફેર કરી દીધો! આપ જેવા પરમાર્થ પૂરૂષો પૃથ્વીમાં વસેછે, તો બલા, અમારા જેવા નિરાધાર આદમિયોનો આધારછે. હું ઠેર ઠેર સાંભળુંછું તો આપની દવાનાં લોક ઘણાંજ વખાણ કરેછે. આપના હાથનો સ્પર્શ થાયછે કે ગમે તેવો આત્મી આદમી ખાટલો ખંખેરી ઉભો થાયછે, એવી આપના હાથમાં યશ રેખાછે; હવેર આપનું કલ્યાણ કરે!

હકીમજી—હમ કુછ કોઈકી એલ ફેલમે ખડે નહિ રહેતે હય; એાર કોઈકી પાસસે કુછ લેનેકી બી હમારે ઉરતાદકી મનાઈ હય. દુર દુર કે દેશ ફિરતે હય, પહાડ જંગલમેસે જડી પુદી દુંડકે લોકુકું દવા દેતે હય, એાર ધનિશાઅલ્લા કા હકુમસે હમકો સમ તરેસે ફજલ મિલતા હય.

વિદ્યાધર—(જરા વિચાર કરીને) હાં, હકીમ સાહેબ એક વાત સાંભરી આવી; અહિં હડમત નામનો એક કુંમાર રહેછે, તેને એકની એક છોકરી છે, જે ધણીજ કાંતિવાન અને બુદ્ધિશાળી છે; મારી પાસે તે હમિશ અહીં બેસવા આવેછે, અને તે ગૂજરાતના રાજા સિદ્ધરાજને હવે થોડી મૂદતમાંજ પરણવાની છે; પરંતુ આજ કાલ તેને કાંઈ શુંએ થયું છે કે તે દિવસે દિવસે ગળતી જાયછે; આજ માર પાંચ દિવસથીતો અહિં તે બેસવા આવતી હતી તે પણ બંધ થયું છે. કોણ જાણે તેને કાંઈ ઝોડ કે બલા વળગી છે, કે કોઈએ કામંદુર કંઈ છે, તે એકદમ અપઘાઈ ગઈ છે, અને વારંવાર “પ્રાણનાથ જલદી કરો નહિતો સપડાઈ જઈશ” એવી લવરી કરેછે; બલા બલા વૈદ્યના ઔષધની ટેકી લાગતી નથી, એનાં માખાપ પણ કપાળે હાય દઈ રાત્રિદીવસ રૂદન કરેછે; હકીમ સાહેબ, આપે તો નાનપણમાંથીજ ફકીરી લઈ દુનિયાંની તમામ બાલઓ મૂકી દિધીછે, પણ તેને આરામ થયેતો અમારા જેવા અનાથ બ્રાહ્મણનું કલ્યાણ થશે!

હકીમજી—એાર પરવાહતો અમ હૈરખતે હય લકીન ખુદા કે કરમો ફજલસે હમ ઉતકુ એકજ દીનમે આરામ કર દેઈગે.

(એટલામાં હડમતને-ત્યાંનો ગભરાતો આદમી પ્રવેશ કરી શાજીને)

આદમી—મહારાજ, રાણકબા અત્યારે બહુજ ગભરાઈ ગયાંછે, તમામ શરીર થિયળ થઈ ગયુંછે, માટે હડ-

મત ભાઈએ દોડતો મને આપને બોલાવવા મોકલ્યો છે.

વિદ્યાધર—હકીમ સાહેબ, સાંભળ્યું ? એ પ્રમાણે આ-
જકાલ વારંવાર થાય છે, માટે આપ અત્યારે મારી સાથે
પધારો તો—

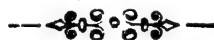
હકીમજી—આપ બેપરવાહ રહો; પરવરદેગારકી દુવાસે
ઓર હમરી એક બજતકી દવાસે કમાલ દરજ્જે ઉતરું અ-
ચ્છા હો જાયગા. આપકી મરજી હય તો વાંચલો !

વિદ્યાધર—જા જાહેને કહે કે આ હકીમ સાહેબને લઈ
હું આ આવ્યો. (આદમી જયજી અટલે શાસ્ત્ર બાવા ધરના અંદરના
ભાગમાં પાતાનાં કપડાં લેતા જાય છે.)

હકીમજી—(મનમાં) રાણકપ્રિયા, તું તારું શરીર આમ
શા માટે બાળી નાંખે છે ! તારા દ્રઢ મનની અને સ્વચ્છ
પ્રેમની તો મને પૂર્ણ ખાતરી થઈ; તેમજ ત્રણચાર દિવ-
સથી તારા શરીરને ઠીક રહેતું નથી જાણી પાણી પિધા
શિવાય વેથ પલટી રાતો રાત અંહી દોડી આવ્યો છું, તે
તારેજ માટે અને આ ગાંધીવડું આદરી બેઠો છું તેપણ
તારેજ વારતે !

વિદ્યાધર—(તેયાર થઈ આવી) ચાલો સાહેબ !

હકીમજી—હાં ચલો. (જનને જાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—હડમત કુંભારનું ઘર.

હડમત, રૂપલી, રાણકદેવી.

(આશપાસનાં). ખિન્ન માણસો અને (પછીથી) વિદ્યાધર
તથા હકીમજી.

રાણકદેવી—પદ. (તારીફ કયાળ, એ રાહ),

પ્રિત તે વિસારિ પ્યારા, પ્રિત તે વિસારિરે;
 સખત જખમમાંથી, બચું શું બિચારિરે; વિસારિ.
 વચન જૂઠાં જૂઠાં દહને, પ્રિતમ ક્યાંધું પ્રાણરે;
 પ્રિતમ પ્રિતમ પ્રિતમરે.

આવ આવ આવ પ્યારા, દુઃખિ પ્રાણ પ્યારિરે; વિસારિ.
 (એકદમ ફરી બેઠાન થઈ ખાટલામાં પડેછે, જેનો ઘબાકો સાંભળતાં બધાં બાહુરથી દોડી આવેછે).

હડમત—(આંખમાં આંસુ આણીને) અરે હાય, હાય ! હવે-
 છાંજ કાંઈ હાર હાર ગાતિતિ, તાણે મેં જાણ્યું કે હમણાં
 હમણાં એને એકલાં બેહવું બહુ ગમશે, તે બેહવા દો
 કરી બાહાર જ્યાં; અહે માખાપ, વરીવરી આ હું !

રૂપલી—મેંતો કહ્યુંજ હવું જે આપણે હરખા હરખીમાં
 હારે; આપણે કોઈના પૈસા લેવા નથી પણ રાજના હડરા
 બનવું, અને હાથી ઉપર બેહવું તે હવે હવે બેહો ?

હડમત—રાંડ મને બળતાને હું કરવા બાળજ ? જેવા
 વિધીના લેખ, હવે ના કહીને આપણે સ્થાં રહિયે ?

રૂપલી—આ કોઈએ કરતબ કર્યું તે ઘડીમાં જણાહે !

હડમત—(તેના ખાટલા નજીક જઈ) રાણકબા, રાણકબા, મા-
 રી વા'લી છોડી ! (કોઈ બોલતું નથી એટલે નિરાશ થઈ) ઓ મા-
 રા બાપ ! મને આ અવરી મત્સ સ્થાંથી હુજરે !—

રૂપલી—(રાણકની થડકાતી આંખો જોઈ) બોન, બોન, બોન,
 (એટલામાં વિદાય થઈ તથા હકીમ પ્રવેશ કરેછે.)

હડમત—(બન્નેને આવતા જોઈ) આવી બાઈઓ, આ માંડે
 નહિય કુટવા લાજ્યુંસે—રે—મારાં—મા—બા—પ !

હકીમજી—(ખાટલા તરફ જતાંજ રાણકદેવીને વિપરીત સ્થિતિમાં
 જોઈ આંખમાં આંસુ આણીને મનમાં) રાણકપ્રિયા ! પ્રાણાધિકપ્રિ-
 યા ! ! ! અરે તે તારી આવી સ્થિતી કેમ કરી નાંખી ! ! !
 (પ્રકટ રીતે) ઉનકું કુછ આસેબ માલુમ હોતા હય, સો જબ

તક ઇધર સમ આદમી બેડેલે રહીંગે વાં તક એા બોલેગા નહીં, સમખ આપ સમ યાંસે દૂર જાકે બેડો તો અચ્છાઃ એર એક આદમી તાકીદસે જાકરે ગૂલાબપાની લાવ, ઇસમેં હમ હમેરી દવા મિલાકે દેઇંગે.

વિદ્યાધર—હકીમ સાહેબ સાચી વાત કહેછે; બાઈ ગામમાં તો એએા એક ખિજ પરમેશ્વર પધાર્યાછે; કંઈકંઈના! આચાર દિવસમાં તો એમણે જડ મૂળમાંથી દુઃખ કાઢી નાંખ્યાં! (એક માણસને) આપણી પેઠીમાં ગૂલાબજળનો સિસોએ ધરમાં કેહેજે તે આપસે, માટે લઈ આવ દોડતો ?

(માણસ ગૂલાબજળ લાવેછે, એટલે બધાં બાહાર જઈ બેસેછે.)

હકીમજી—(ગૂલાબજળમાં કાંઈ બીજી દવા મેળવી તેમાં પાતાના ર-માલ પલાળી તેના માથા ઉપર મૂકી ખાટલાના એક ભાગ ઉપર બેસી)

(કંગનવા ગોરા કરસે—એ રાગ.)

રંગીલી પ્યારી, અહીં શું મૂઝાઈ ગધરે;
મનથી માની મેં મારી, પ્રાણાધિક પ્રાણ ઉચારી;રંગીલી.
સાચી પ્રિત તારીરે, જાયે ના ઉતારી રે;
પાસે હું બેઠો પ્યારી.

સહુ ભૂખ તરશ વિદારી, મનજખમ દીસે આકારી;
પ્યારી ચૂક વિસારી, હવે ઉકે ઉકરે; રંગીલી.

રાણકદેવી—(દવાની અમર તથા રાખિંગારના સ્પર્શથી એકદમ ભગ્વતપદ)
અહો ! પ્રાણનાથ !

(તેને ભેટે પજી એજ રાગમાં).

પ્રિય કી પ્રિયા માંહી, ફસાઈ ગયોરે;
પ્રાણાધિક પ્યારો જાણું, અંદેસો હર એક આણું; પ્રિય.
ભર નરે જાણું રે, એનું ન ઠેકાણું રે;
પડવાનું ભવ સુધિ પાનું,

નહિ આલે પછીથી બહાનું. વિચારી હપો આ ટાણું;
પ્રિય બહાનું આપો થાપો, પ્યારી પ્રમ ધરિરે; પ્રિય.

રાખેંગાર—(હાથ ઉઘાડી) લે—આ કોલ પછી કાંઈ ?
સિદ્ધરાજ જ્યસિંહને પરણવા તો તું તૈયાર થઇશું, અને
મને મહેણાં મારી શામાટે મારી કાયા બાળી નાંખેછે ?

રાણકદેવી—પ્રાણાધાર, સિદ્ધરાજ જ્યસિંહમાં મેં મન
ધાલ્યું હોતતો મારી આવી રિયતીજ થાત ! આટલું આ-
ટલું થયા છતાં પણ આપના મનમાં તે વિશે શું અંદે-
સો રહેછે ? એને સોજ રાણિયો તો હાલ હયાતછે,
સત્તરમી હું થઉં; વળી મારા કરતાં વિશેષ સ્વરૂપવાળી
એના જાણવામાં આવે એટલે મને વળી ખજુરા ખાતે
નાંખી બીજી પરણે, તેમાં શો સંદેહ ! આપ મને તરછો-
ડી દગો દેશો તો રાણક, સિદ્ધરાજની ઓરીમાં પોતાની
જીભ કરડી મરશે !

રાખેંગાર—પ્રાણપ્રિયા, બસ બસ, મને તારા ઉપર
મૂઠલ વેહેમ નથી, તેમજ આ ખોળિયામાં જ્યાં સૂધી જી-
વેછે ત્યાં સૂધી, તને હવે એક ક્ષણભર પણ વિલી હું
મૂકવાનો નથી.

રાણકદેવી—આપની ખાત્રીએ ત્યારે તો આટલું ત-
લગુંછું, જંખુછું અને પિડાઉંછું; વળી વંચમાં વચમાં પ્રસંગ
લાવી મળતારદ્વાતેથીજ આપની રાણકદાસી હાલ જીવતીછે !

રાખેંગાર—સાચા પ્રિત રૂપ કે રંગ જોતી નથી; તેને
મન ગાંડુ કે ડાહ્યું, કાળુ કે ગોરું, રૂપાળુ કે કુરૂપુ બધું
સરખુંછે; જેઓ કોઈ પણ રિતના સ્વાર્થ માટે અથવા
વિષય અર્થે પ્રિત રાખેછે, તેમની પ્રિત વધારે દિવસ ર-
હેતી નથી, અને એવી પ્રિતને ધિક્કારછે ! પણ અહીં
મારે વધારે વખત થયો માટે હવે જાઉંછું.

રાણકદેવી—(તને ઢાંકી પકડી) હવે ક્યાં જશો ? હવે તો રાણકને સાથે લઇને અથવા તલવારના ધાત્રી પૂરી કરીને જાઓ ?

રાજેંગાર—તારી સ્થિતિ તથા ઉડતી અકુવાઓ લક્ષમાં લઈ, મેં ક્યારનોએ અધાર મોકલ્યો છે, જે પાંચજીવનર ઉચિયારબંધ માણસો, ઘોડા ગાડિયો, ઇત્યાદિ લઈ આજ સાંજ સૂધીમાં અહીં આવી પહોંચ્યો; તારો બાપ સેજમાં માનશે તો કિકે નહીં તો પછી લશ્કરી કાયદો કરીને તને કાલે સવારે જૂનાગઢ દાખલ કરવા મારી મરજી છે. તે વિશે તારો વિચાર જાણ્યા આગમ્ય ઉઘાડા પડવું એ જાલમ ગણાય, માટેજ આ હકીમજી બનવું પડ્યું છે, વાસ્તે તારી શી હમ્મજા છે ?

રાણકદેવી—એમાં મારી હમ્મજા ખિલાડીને દૂધ પિવાનું પૂછવા જેવી છે ! પરંતુ મારાં માતપિતા જેમણે અતિ પ્રેમથી મને ઉછેરી માટી કરી તેમના ઉપર જાલમ જૂજરે નહીં એમ કરશો,

રાજેંગાર—ના, ના; તેમ તો નહીં કરું; શામદામ અને બિંદી કામ લઈશું, પણ કેમ હવે છેડો છોડીશ ?

રાણકદેવી—(વધારે જોરમાં તાણતાં હસીને) હવે છેડો કેમ છોડું ! (ઢાંકી મૂકતાં) પણ મને હવે અહીંથી તાકીદે છોડાવશો.

રાજેંગાર—(ઢાંકતાં) તેની કાંઈ ફિકર નહીં, પણ તું અત્યારે ઘણાજ ઉલ્લાસમાં જણાય છે, માટે જરા વધારે હોંશિયાર થઈ બેસજે, નહિ તો હાલમાંજ હું પ્રસિદ્ધ થઈ જઈશ તો વખતે કામ કયજશે.

રાણકદેવી—(મૂંઝાટકાણે આણીને) જેવી પ્રાણવલ્લભની આત્મા !

(હકીમજી બાહાર આવે છે અટલે)

હડમત—(અધિરાઈ અને આતુરતાથી) હવે એને શેમસે !

હકીમ બાપજી, વળગાટનું કારણ જણાયું ?

હકીમજી—નહી નહીં; ઉસકું કૂછ બાપુ હો ગયાયા, મગર અબી બહોત અમ્મણ હય, સખ જાકે ખૂશીસે દેખો ?
(બધાં ત્યાં દોડી જાયછે, અને રાણકદેવીને આટલામાં ટટાર બેઠેલી જોઈ બધાં હકીમજીને પગે લાગેછે).

વિદ્યાધર—હકીમજી સાહેબ, આપતો ખૂદ પરવરદેમા-રનોજ અવતારછો !

હકીમજી—ઈનશા અલ્લાકું યાદ કરો; ઉનકે તૂફેલસે યહ બાઈકું આરામ હુઆ !

પાડોશિયો—હકીમ બાપજી બહુ દયાવાળાછે; પહેલાં તો રાણકબાને જોઈ એમની આંખમાં પણ પાણી બરાઈ આંબું; બાઈ હારા માણહની શી વાત !

હકીમજી—ક્યું હમકું હમારે મૂકામપર જાનેકો ઈન્ન-જત હય ?

હડમત રૂપલી વગેરે—હા બાપજી, બલે પધારો ! તથવી બહું પડી, માફ કરશો.

વિદ્યાધર—ચાલો સાહેબ, હું પણ સાથેજ આવુંધું.
(જાયછે).

બિજો અંક સમાપ્ત.

—❦❦❦❦❦—

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—જૂનાગઢનો રાજ્ય દરબાર.

રાજેંગાર, સૂકીર્તિ, તથા જયધ્વજ.

રાજેંગાર—કેમ સૂકીર્તિ, મઝેવડી ગામમાં પછીથી હડ-મતે કાંઈ તોફાનતો ક્યું નથી ?

સૂકીર્તિ—પૂજ્યનરેંદ્ર, તોફાન તો બિચારો શું કરે; શામ દામ અને બિદ્યી તેને સમજાવી કામ કાઢવા પ્રયાસ તો ધણો કર્યો, પરંતુ તે નકારા ઉપર ચડેલો, જેથી છેવટે હથિયારબંધ આદમી તેના રેહેવાના મકાન ઉપર મોકળી, ત્યાં રથ લઈ જઈ, બાઈ સાહેબને અહીં લાવ્યા; બાઈસાહેબ તો ઉલટાં હડમતને શિયામણ દેતાં હતાં કે મારી મરજી સિદ્ધરાજને પરણવાની નથી, માટે જે થાય છે, તે ઠીકજ થાય છે, તેથી મને હવે એકદમ જવાદો ?

જયદેવજ—અરે બાઈસાહેબ તો તૈયાર થઈનેજ અમારી રાહ જોતાં હતાં; જેવાં આપણાં માણસ ઘરમાં પેઠાં કે તૂર્ત તેમનાં માતપિતાને પગે લાગી, તેમનો ઉત્તર સાંભળવાની વાટ ન જોતાં ગાડીમાં બેઠાં, અને એમનાં માતપિતા રથમાં આંખ ઓળતાં છેટાં !

રાખેંગાર—નહિ, આપણે તેમને વર્ષાસન બાંધી તેમનો સારો બંદોબસ્ત કરી આપીશું.

સૂકીર્તિ—આપણી મહાન પદ્મીને એમજ ઘટે; (રાજને ખુશ કરવા). એટલો એ મૂર્ખ માણસ; કુળ કે કાંઈ બિજી લાંબી યોગ્યાયોગ્યતા હોય તોજ માતપિતાએ આડા આવું એ યથાર્થ ગણાય, પરંતુ છોકરી સમજણી થયા બાદ તેનેતો મનગમતોજ ભર્તાર આપવો જોઈએ, પણ આ કુંભારભાઈ શું સમજે !

જયદેવજ—એતો રાંકના હાથમાં રત્ન; વિના અમે અને વગર જોખમે જંગલમાંથી જડેલું જવાહીર તે બિચારો શું જાળવી જાણે ! નહીં તો શેરપાવરને આ સર્વ ઇતિહાસ માલમ પડેતો એને સૂએ રોટલો પણ ખાવાદે ?

સૂકીર્તિ—શેરપાવર ઘણોજ મમતી, ગુનુની, અને વહેમીછે; આપણી હાલની હકીકતની એને વખતે ખબર

પડે તો કાઠ પણ તરેહનો વાધો કાઠી ઉભો રહે, માટે આપણે એ વાતનો ઉંકાસવીજ નહીં.

રાખેંગાર—શરપાવરને તે હવે તેર ચૌદ વર્ષે શું ખબર પડવાની છે, પરંતુ આપણે આ કરેલ કામથી સૂતો સિંહ છંછેડ્યો છે, મણિધરનો મણિ લઈ લિધો છે, વાઘની બોડમાં જાણી જોઈને ધૂમ્પા છિયે, વળી સિદ્ધરાજ ધણો વિષયી આદમી કહેવાય છે, માટે આપણું મૈત્ર્ય હાલ કેવી સ્થિતિમાં છે ?

જયદેવજી—પૃથ્વીપતિ, આપણા મૈત્ર્યમાં હાલ ૨૧૮૭૦ હાથી, એટલાજ રથ, ૬૫૬૨૦ ઘોડા, અને ૧૦૯૩૫૦ પાળાનું લશ્કર છે, જે એક અસોહિણી કહેવાય; માટે એવા, સત્તર સિદ્ધરાજ આવે તોપણ આપણને તેમની દરકાર નથી.

સૂકીર્તિ—તોપણ મારી સલાહમાં એટલું તો આવે છે કે આપણે સામા લઢવા ન જતાં પ્રસંગ આવે માણસો કાઢતાં જવાં; આપણા નગરની આશપાસ પાણીથી બરપૂર ખાઈએ, મોટા મોટા ડુંગરો, અને ગીરની ઘાડી ઝાડી છે કે આપણે ઘણાં વર્ષ સૂધી નિરવિદ્રે રહી શકિયે;

જયદેવજી—આપણું કહેવું યથાસ્થિત લાગે છે; સૈંકડો ડુંગરી રસ્તેથી આપણે અનાજ વગેરે જોઈતી ચિજો, અને ખાતમિયો લાવી શકીશું, અને દુશ્મન બિચારો ઘણાં વર્ષ અથડાઈ, ટિચાઈ, કાયર થઈ યાકીને પાછા જશે !

રાખેંગાર—મારા વિચારમાં પણ એમજ આવે છે; એથી આપણાં માણસ હલાક થતાં બચશે, રૈયન પોતાનો કાર્ય વહેવાર અમલોકાર ચલાવ્યાં જશે, તોપણ અંદર આનેથી દુશ્મનને બેટવા તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ; એથી બારે વર્ષ સૂધી માળવામાં પડી રહી હવણાંજ પા-

હો આવ્યોછે, તેથી એની ફોજ તૈયારજ હશે, જે સમુદ્રના પૂરની પેઠે આપણી આશપાસ ફરી વળશે.

મૂકીર્તિ—આપણા લશ્કરની તો હવણાંજ આપણે કવાવત લિધી હતી તે ઉપરથી ખાતરી કહી શકુંકું કે સૌરાષ્ટ્ર કરતાં ગૂજરાતના લોક કોવતમાં ચડે એમ નથી; વળી પત્થરમાં રહેનારાં આપણાં માણસો પત્થર જેવાં હોયછે; એ સિધી સડક ઉપર ચાલનારને અહીં સૂધી આવવાતો દો, દરમ્યાન કાંઈ અથડાઈ ટિચાઈ પાર પડશે (મૂકીર્તિ મહારાજને હાથ કામકાજમાં વિશેષ નહિ રોકવા જમધવજને હસારો કરી) ત્યારે અમે મહારાજની આસા લઈએ છિયે :

રાજેંગાર—હા—હું પણ કાલ સમારંભછે માટે કેટલોક નિશ્ચય કરવા અંતઃપૂરમાં જઉંકું. (સર્વ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ભોજનશાળા.

રાજેંગાર તથા રાણકદેવી.

રાણકદેવી—

ગજલ.

(રાહ ધણેલ.)

આરોગો મહારાજ આજે, પિસ્સાંછે પકવાન;

સૂત ફેણી જલેખીને, ઘેભરનાં શાં ખ્યાન ! આરોગ્યે.

ખાનં લાકડસઘં કણસાઈ, લાડૂ મૂરખા સ્વાદ;

ખાજલી ખરફી પેડાં, ટોપરાપાક લ્યો એકાદ; ! આ.

શિખંડ ખાસુદી સહુધી સારાં, આંખરસ દુધપાક;

પુરો વેઠમો લેચી પૂડા, નાનાં વિધનાં શાક ! આ.

બહુઆં અથાણાં રાયતાં ચટણી, મારાસમ એકવાર;

મહારાજ આરોગો પ્રિતે, રાખો નહિ તિલખાર ! આ.

મૂખ તંબોળ આપુંકું પ્રેમે, લવિંગ એકાવચી સાર;

મેહેર કરો મહારાજા આજે, વિનયું વારંવાર ! આ.

રાખેગાર—(હર્ષિત થઈ) પ્રિયા રાણક, તારા આગ્રહને લીધે આજ મારાથી બહું જમાયું !

રાણકદેવી—એથી વિશેષ આનંદ આજ મને કાંઈ નથી !

રાખેગાર—કાલ આપણી લગ્નવિધી પૂર્ણ થવાથી દેશ વિદેશના ભાટચારણો, વિદ્વાન બ્રાહ્મણો, અને રૈયતમાંથી પોણા કરતાં વધારે ભાગના લોક, કોઈ મળવાની આશાએ તો કોઈ પ્રેમથી નિચે આવી આપણને આશિર્વાદ આપવા ઉભીએ, જેમનું આપણે તાકીદે સનમાન કરવું જોઈએ, માટે હવે તારે શી વાર છે ?

રાણકદેવી—પ્રિય સ્વામીનાથ, મારી દાસિયે તે બાબતની મને પ્રથમથીજ સૂચના આપવાથી હું તૈયારજાઉં, પરંતુ હરે દેશવરથી આવેલ હજારો લોકના સત્કારાર્થે આપણી તરફથી ચારે તરફ બંદોબસ્ત થયો હશે ?

રાખેગાર—(હસાત) પ્રાણપ્યારી, એટલામાં લોકના સત્કારની તને ફિકર પડવા માંડી ? પણ જો, સહુ સહુની સાતિના લતાવાર સિધાંસામન આપી દિધાંછે; જે કોઈ આવે અને જે કાંઈ માગે તેમને માટે કોઠાર આજ આઠ દિવસથી ખૂલા મૂક્યાછે; લોકો પોતાના ધર્મ પ્રમાણે ખા-ચે, પિયે, અને આપણા કહ્યાણુ માટે આશિર્વાદ દે છે !

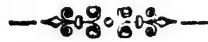
રાણકદેવી—(ખુશ થઈ) રાજ્યરિતીને એમજ ઘટે છે !

રાખેગાર—કરતાં બાર બાર ગાઉમાં કોઈ ભૂખ્યો નહિ રહે માટે અન્ધાર, કાર્યભારિયો, મોકલી તપાસ રખાવુંહું; પણ બિજા વિષયમાં ગૂંચાયાથી આપણે નિચે જવાને વિલંબ થાયછે, અને એમ વધારે વખત જાયતો ખોટું દેખાય, માટે તારે હવે શી વાર છે ?

રાણકદેવી—(હસતાં) આપ વસ્ત્રાભૂષણ કરતા હતા

જાણી મેં વાત પૂછી લિધી; હવે જેમ મહારાજની આત્મા !
હું જમીશ પણ આવીને.

રાખેંગાર—ઠીક ચાલો તારે, તારાં વધારે વખતે જ-
વાને નથી. (ખન્ને જાય છે).

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—લગ્નમંડપ.

રાખેંગાર, રાણકદેવી, પ્રધાન, લગ્ન સમારંભ ઉપર
આવેલા હજારો ગૃહસ્થો, બ્રાહ્મણો, બાટચારણો ઇત્યાદી.

(હિરામોતિયે જડેલ જરિયાનના ઉંચા તખ્ત ઉપર જમણી બાજુએ રાખે-
ંગાર તથા ડાબી બાજુએ રાણકદેવીને બેસતાં જોઈ)

હજારો લોકો—શ્રીસૌરાષ્ટ્રપતિ મહારાજ રાખેંગારને
ધણીખમા, મહારાણી ધણી જીવો ! (ઘડેલે બિલ તરફથી)
રાખેંગાર તથા મહાદેવીનો જય ! જય !! જય !!!
(કુખની વૃક્ષી થાય છે).

રાખેંગાર—(આનંદ પામી) મારા પ્રિય રાજ્ય ભક્તો,
તમારું આશિર્વચન સાંભળી કૃતાર્થ થઈ છું !

બ્રાહ્મણો— (અક્ષત લઈ ઉંચા હાથ કરી) •

શાર્દૂલવિક્રીડિતવૃત્ત.

પૂર્ણાત્મા પરમેશ્વરા પ્રભુપિતા, મહાદેવ મૂર્તીકરા;
વિશ્વાધાર વિભૂ વિશંખુ સવિતા, વિવેશ સૃષ્ટીધરા;
વિંધાતા વુજ પાય આવિ વદિયે, વાણી અતી વિંમલ;
પામી વૃદ્ધિ દયાળુ દંપતિ કરો, કલ્યાણને કૂશલ !
શોભે મંડપસ્થાન સ્નેહિ સઘળા, શોભે મહા હર્ષમાં;
શોભેછે-પ્રિયરાજ આજ અધિકા, શોભે વધૂ વેશમાં;
શોભે બ્રાહ્મણ સ્તોત્ર શૂભ વદતા, શોભે સહૂ નિશ્ચલ;

પામી વૃદ્ધિ દયાળુ દંપતિ કરો, કલ્યાણને કૂચન !

(રાખેગાર બધાને પ્રણામ કરેછે પછી રાણકદેવીને)

મહાદેવી ગુણસુંદરી રૂપવતી, વિદ્યા બરી શ્રીમતી;
સૂશીલા શુભ કૂળની યશવતી, વિશાળ વૃત્તી સતી;
દીસેછે રઘુનાથ સાથ દિસતી, સિંતા મહા નિર્મલ;
પામી વૃદ્ધિ દયાળુ દંપતિ કરો, કલ્યાણને કૂચન !
થાજે તું દમયંતિને જનકજન, પદ્માવતી પાર્વતી;
થાજે તું કમળા અરૂંધતિ સતિ, તારામતી સત્વતી;
થાજે સંતતિ સંપતી સુખ સદા, સૌ શ્રેયકારી ફલ;
આનંદેતસવ આજ થાય ઉરમાં, જોડું કરો મંગલ !

રાણકદેવી—(નમન કરીને) આર્યભૂદેવો, આપની જગ્યાણી હું આનંદથી અંગિકારું છું ! (કુલની વૃંદી થાય છે)

રાખેગાર—(પ્રધાનને) સૂકીર્તિ, સર્વ રૈયત, ભૂદેવો તથા રાજ્યકવિયોને શિરપાવ ક્યારે આપવાનો છે ?

સૂકીર્તિ—(ટિરામોતીનાકંઠા, કડાંવાળા થાળ આગળ લાવીને) છત્ર-પતિ, આમાંથી હુઝુરને યોગ્ય લાગે તેમને આપ આપશો, બાકીનાને શાલ પાઘડિયો વગેરે હુકમ થશે તે પ્રમાણે હું આપીશ.

રાખેગાર—(રાણકદેવીને) પ્રિયસતિ, આ થાળમાંથી તારી ખુશીમાં આવે તેને પેલી તરફથી તું આપ, અને આણી તરફથી બાટ ચારણ વગેરેને હું આપું છું.

રાણકદેવી—(થાળ હાથમાં લેતાં) જેમ પ્રાણનાથની આજ્ઞા ! (બન્ને આપવા માંડેછે. અટલે રાખેગાર તથા રાણકદેવીની ફરી વચવાણી બોલાતાં પુણની વૃંદી થાયછે, બાદ સહુ વેરાઈ જાયછે).

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—જૈંગારકુંજ.

રાજૈંગાર, રાણકદેવી, તથા (ઘોડીવાર વધી) અશ્વાર.

રાજૈંગાર—(બાગમાં ફરતાં) પ્રિયવદા જો આ લજ્જમર્ગનો જોડ, તે કોઈ સાધવી સ્ત્રીને કોઈ પરપુરુષનો અતાયારા શર્પ થઈ જતાં, જેમ છે તન અને મનથી સંકોચાય, તેમ મારી આંગળીના શર્પથી તે કેવો સંકોચ પામે છે !

રાણકદેવી—સ્ત્રી જાતિને ઘડો લેવા હથ્થરે એમાં અમત્કાર મૂકેલો જણાય છે.

રાજૈંગાર—(જરા આગળ વધી) વળી જો આ મધુમાલતીની વેલ, આ આંગળાના ઝાડને કેવી ચૂડ ભરવી ઉભી રહી છે !

રાણકદેવી—એજ પ્રમાણે મનુષ્યો હથ્થરૂપી આંખાને ભક્તિરૂપી વેલની ચૂડ ભરવી ઉભાં રહે તો આ ભવ અન્ન પેલા ભવમાં તેમનું એય થાય !

રાજૈંગાર—(ત્રિશેશ આગળ જતાં) અહા ! જો જો આ માનસરોવરમાં અત્યારે કેવાં કમળ ખિલ્યાં છે ! તથા તેની આસપાસ મદાંધભ્રમર કેવો ગૂંજારે કરી રહ્યા છે !

રાણકદેવી—રસાલંકારમાં ભ્રમર કમળનું સર્વોત્તમ દ્રષ્ટાંત ગણાય છે, તોપણ તેનું એ મનન કરતાં એટલી તો ખાત્રી થાય છે કે, જો મર્યાદામાં રહી તેનું રસપાન કરે છે, તેઓ નિરવિદ્ધ આ અસાર સંસારપાર ઉતરે છે, અને તેમાં તલ્લિન થનારા કઠિણ વાંસને કાપવાની શક્તિ ધરાવ્યા છતાં એ સૂખરુ કમળપત્રમાં નાશ પામે છે !

રાજૈંગાર—મધુરે બાપણી, શૃંગારરસની જે જે બાબત મેં તને બતાવી તે બાબતનું તે અત્યુત્તમ અધ્યયન કરેલું

જોઈ હું આજ અતિ આનંદ પામુંછું; પણ પ્રિયા, તારા
મધુરસ્વર માટે મેં ઘણી પ્રશંસા સાંભળીછી, તારા સ્વરથી
જંગલનાં વ્યવળમૃગ પોતાના જનનની પણ પરવાહન કરતાં
તારા આગળ થાંભલાની માફક ઉભાં રહેલાં, સર્પ જેવાં
ઝેરી પ્રાણી તારા કંઠ સમીપ દીગમુઠ થયેલાં, અને જંગ-
જીવન વાયુ ગતિ ચૂકી સ્તબ્ધ બનેલો સાંભળી તારું મનોરં-
જક ગાયન સાંભળવા મારું મન આજ ઘણુંજ આકર્ષાયછે,
માટે તારી ઇચ્છામાં આવે તે બાધામાં કાંઈ ગા જોઈએ ?

રાણકદેવી—જેમ પ્રાણરતિની આસા !

(જરા વિચાર કરી)

રાગ વંજરો,

હય અજ્યમ તમાશા સારો,
રાખેગાર પ્રિતમ પ્યારો;
કંઈ આયે ગયે પરદેશી,
સૂનિશાદી હુએ સખ દેવેશી, જી;
હય કિસમતકા સિંતારા; રાખેગાર.
રાના કચ્છમુજકા લાખાકૂલાની,
કંઠા ગયા રહી ન એધાની, જી;
લગા હરિક હમકું તમારા; રાખેગાર.
હય સિદ્ધગજકું સોલ રાની,
સખ લંપટિકી નિશાની, જી;
દીલ ગભરાય સૂનિ હમારા, રાખેગાર.
પ્રિત કરના યુનીજન જાની,
સૂએ દુઃખે રહે દિલજાની, જી;
નહોતો રેના બર્ષ હજારા, રાખેગાર.
દેખો આલમ મેં હય ખૂલખૂલ,
કેસા ગાન કરે ખરે ફૂલફૂલ, જી;

કરતિ. મહેંમતકા યેઈ સારા, રાખેગાર.
લોહ ચમકકી પ્રિત કેસી,
નજીક આપે રહે નહિ ખેસી, જ;
એસા બદલ પ્રિતકા ધારા, રાખેગાર.
કેસી સારસકી હવ નેડી,
બદલાં હવે મરે શિરતોડી, જ;
એએ પ્રિતકા મારગ ન્યારા, રાખેગાર.

રાખેગાર—શાગાસ, પ્યારી શાગાસ! તે થોડું કહીને
ઘણું સંભળાવ્યું! આજ તારી પૂર્ણ પરિક્ષા થઈ! પ્રભુ,
પ્રિયા આપે તો આવીજ આપજે, અને આવુંજ સૂખ
અખંડ જરૂરી રાખજે !

(બાજુ ઉપર ખેઠેલી દાસી દોડી આવોને)

દાસી—મહારાજ, કોઈ દૂર દેશાવરથી દોડતે અને હાં-
કૂતે ઘોડે અધાર આવેલો છે, અને તે તાકીદે મૂજરો કરવા
અરજ ગૂજારે છે.

રાખેગાર—(અધિરોધન) એને અહિં આવવાનું કાંઈ
કારણ નથી, એની પાસે કોઈ કાગળઆગળ હોય તો તું
સત્તર લાવ ? (દાસી કાગળ લાવી આપે છે જે વાંચી ખીકતાં) અધા-
રને કહો કે ઠીક છે; (દાસી ભયેથી ઓટલે રાણકદેવીને) પ્રિયા હું
જરા દરબારમાં જઉં છું.

રાણકદેવી—(તેના અંગરખાનો ચાળ પકડી) એતો સીમાડા
ઉપર કાંઈ તોફાનળોફાન થયું હશે, જે આજ નહિતો કાલ
પતશે, માટે હવણાં શી ઉતાવળ છે ?

રાખેગાર—(સંજે ઉદાસી ભરેલા ચેરાથી) નાના મારે કાંઈ વિ-
શેષ જરૂરનું કામ છે, માટે મને જવા દે ?

રાણકદેવી—(ઉડા મૂકતાં) બલે પધારો; રાજ્ય પ્રકરણમાં
વધે આવવા મારે જરૂર નથી. (રાજ્ય ભયેથી બાદ) પેલા વિ-
ષયીએ રખેને કાંઈ વેથ કાઢ્યો હોય! લાગે છે તો એવું !

“કામાંઘૌ નૈવ પશ્યતિ,” જેમ કૃત્તારની મરજી; આ-
ટલા બધા પ્રાણીઓના તથા ગરીબગરબાના આશિર્વાદ
સામૂં ધંધર શું નહિ જુઓ! (જરા વિચાર કરીને) ચાલ ત્યા-
રે હું પણ રાજ્ય મેહેલમાં જઈ. (અથવા.)

ત્રિજો અંક સમાપ્ત.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—સિદ્ધરાજની છાવણી.

સિદ્ધરાજ, સામનુ, મુંગલ, તથા ઉદા.

સિદ્ધરાજ—(રાજ્યાસન ઉપર બુસસાના આવેશમાં અક્કડ બેસી)

ગજલ.

અરે ઝેંગાર, અરે અંગાર, ભૂંડા શૃંગાર, કડા કુંભાર,
અરે સેતાન, અરે હેવાન, અરે નાદાન, અરે મરતાન !
કોનું એતર વિચારું નહિ, હે તેતર બાજ પિછાપો નહિ;
અરે મેડક સિંહની છલંગ, તથી જોઈ ન જોયો રંગ !
બજો કાય પ્યારી રાણક માઠ, એના ચોરનો ઘડુંઘું ઘાટ;
હવે સંતાય શું કિલ્લા માંહ. હવે ઉપાય રહ્યો ન ક્યાંહ !
લદી વર્ષ બાર હું આબોધું, તારું મોત સાથે લાબોધું;
તેનો આ લાભ આપું લે, મૂકું નહીં આજ વિચારી લે !
અરે મારા શૂરા દીવાન, કરો આ મેહેરમું મેદાન;
કોઈ ઝેંગારનું લાવે શીર, આપું એને બડી જગીર !

સામનુ—(નમન કરીને).

ગજલ.

મહારાજ મેહેરવાન, હુકમપર શીર ફૂરવાન;

અરે ખેંગારના શા ભાર, લાવું એવા બાંધી હજાર !
કીધા કેદ રાય મહારાજ, એના પાય શું રહે સાજ !
નાકે ચોકિયો ખેસાડી, એની રૈયત અતિ રંજડી !
જશે ક્યાં મોર એ નહાસી, વિરુદ્ધ થઈ જ્યાં એની રાશી !
કિલ્લા માંહી એ રહેવાનો, વિના મોતે છે મરવાનો !

સિદ્ધરાજ—અસ્તુ અસ્તુ; પ્રધાનજી ચારે તરફ એવો
બંદોબસ્ત કરો કે કિલ્લામાંહનું એક કુતરું પણ બાહાર જવા
પામે નહિ, અનાજ વગેરે પણ જઈ શકે નહીં, જેથી એની
રૈયત ઘણીજ હેરાન થતાં અકળાઈ ગુંગળાઈ, ખેતર
થઈ સત્વર આપણે તામે થાય.

બુંગલ—મહારાજ, કિલ્લાને ચારે તરફથી આખી ડુંગ-
રોનો કુદરતી બચાવ છે; આપણાં લાખો આદમિયો ડુંગ-
રના સાંકડા રસ્તાને લિધે, એકદમ જઈ શકે એમ નથી,
અને એનાં મૂઠીબર આદમી કિલ્લામાંના મોરચામાંથી રહ્યાં
રહ્યાં તિર અને બંદુકનો મારો ચલાવે તો આપણને મા-
રજી બાવાનો રહે; સગવળ આપણાં ઘણાં આદમીની ખુ-
આરી ન થાય, એવી યુક્તિ કાઢવામાં તાંબેદારનું મન
રાત્રિ દિવસ રોકાએલું છે.

સિદ્ધરાજ—ચાલો, કિલ્લામાં ગૂસી જવા જેવો કોઈપણ
રસ્તો કોઈ પણ રિતે મળે તો આપણે ખોળી કાઢીયે.

ઉદા વગેરે—જેમ રાજધિરાજની આજ્ઞા !

(સર્વે જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જી.

સ્થળ—રાજ્ય મેહલ.

રાખેંગાર, રાણકદેવી, વિસજદેવ તથા માણસો

રાખેંગાર—(વિસજદેવ આવતા જોઈ દારૂના નિશામાં)

રાગ ખેલાવર.

જા જા ફુજા કાળુ મેહાં લઈ,

વિસલ— વિન અપરાધે કેમ;

રાણકદેવી—મહારાજ વાંક એનો નથી,

રાખેંગાર— મારો સાચો છે વહેમ ! જાજા.

પાળી પોત્રી મોટો મેં કર્યો,

વિસલ— ઉપકારી તે માટ;

રાણકદેવી—પૂત્ર તુલ્ય મેં તેને ગણ્યો,

રાખેંગાર— ઘડ્યો તેનો આ ઘાટ ! જાજા.

નજર બગાડી તેં રાણીમાં,

વિસલ— એ મુજ માતા સમાન;

રાણકદેવી—મદ્યુતા નિશામાં આચો હશે,

રાખેંગાર— જોયો જોયો હેવાન; જાજા.

સાથે સ્નેહાં જાતે રિહાં,

વિસલ— પણ ભૂલિને ભાન;

રાણકદેવી—અંધારામાં અલગો પડ્યો,

રાખેંગાર— જોયો જોયો નાદાન ! જાજા.

બીજી જગ્યા તને ના જડી,

વિસલ— પર સ્ત્રી છે હરામ;

રાણકદેવી—પર નર મારે બાઈ બાપ છે,

રાખેંગાર— જોયો લણુ હરામ; જાજા.

શિક્ષા તને ચોટલી કરે,

વિસલ— મામા નિર્દોષ બાળ;

રાણકદેવી—આપણુ પ્યારા પળ આ નથી,

રાખેંગાર— હદ બહારે જા હાલ ? જાજા.

(નિશામાં ને નિશામાં વિસલદેવ તાડીદે નિચે ઉતરી પડે.)

રાણકદેવી—બહાના આવી વહેમ માં કરો,

રાખેંગાર— તેનું કારણ કાંઈ !

રાણકદેવી—કા'તો અગ્નિમાં જઈ પડું,

તાતા તેજની માંહી;

બહાના.

(જરા નિશો ઉતરવાથી)

રાજેંગાર—વે'મ મારો તારાપર નથી,

રાણકદેવી—શાથી પ્રાણ આધાર ?

રાજેંગાર—દાખલા દેખિયા છે ઘણા,

રાણકદેવી—તારે કિંવો શું પાર ?

બહાના.

રાજેંગાર—લંપટ લકુંગો એ છે ઘણો,

રાણકદેવી—પણ ઉપયોગી આજ;

રાજેંગાર—એને કો આદર આપશે,

રાણકદેવી—એતો અવળું મહારાજ !

બહાના.

રાજેંગાર—લણ હરામી એ નહિ થશે,

રાણકદેવી—પડે મને વિચાર;

(વધારે નિશો ઉતરવાથી)

રાજેંગાર—તારે બોલાવો એને ફરી,

રાણકદેવી—દોડો માણસ ચાર ?

બહાના.

માણસો—જેવી મહારાણી સાહેબની આગતા ! (દોડ કરતાં પણ પવો નહિ લગવાથી ફરીને) બાઈ સાહેબ એ અને એનો બાઈ રીહમાં ને રીહમાં ચ્યારનાએ નેકતી પડ્યા; પણ કહેછે કે એમનાં જૈરાં છોકરાંને મેલીને જ્યા છે.

રાજેંગાર—અરે એતો આટલામાં ને આટલામાં ભાવ ખાત્રા કાંઈ સંતાઈ રહ્યા હશે, તે હવણાં હાજર થશે, તેમ છતાં વધારે હેંશિયાર આદમિયોને એમની ખોળ ક-રના દરબારમાં જઈ ફરી દોડાવું છું (જયજય).

રાણકદેવી—(સ્વતઃ) આ માત્રે દારૂનો ગળખ ! એ અ-ધમ બસનનો કેર ! યાદવોનું નિકંદન કાઢનાર એ અપવિત્ર પ્રાણીનું કુળ ! પ્રભુ, મહારાજને આવી અવળી મતી આવા તોફાનના વખતમાં ક્યાંથી સૂજડી ! મને શક રહે

છે કે રજને આ વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિનું પરિણામ
નહાઈ આવે !! હરહર ઈશ્વરા, દયા કરજે ! (ભય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—સિદ્ધરાજની છાવણી.

સિદ્ધરાજ, સામનુ, તથા (ઘોડીવાર પછી) વિસલ અંને દેસન.

સિદ્ધરાજ—પ્રધાનજી, આપણે જાણતા હતા કે આ
કિલ્લો ઝટ સર કરી આપણે આપણું કામ બજાવી આપ્યા
જઈશું, પરંતુ આપણે અહીં આવે કાલ બારેમું વર્ષ પૂરે
થશે, માટે હવે તો કાંઈ તાકીદ થાય તો સારું.

સામનુ—મહારાજાધિરાજ, આપણે આપણી યુક્તિયો-
માં તો કાંઈ કચ્ચાશ રાખી નથી, પરંતુ દુશ્મનને રૈયત
તથા કુદરત એ બે તરફનો બચાવ છે; પોતે સ્વયં માણી
આપણને હેરાન કરવા તે કિલ્લામાં રહેલો છે, નહિ તો લ
ઢવામાં એ એકદમ હારે એવો નથી; એની પાસે એક
અક્ષોહિણી સૈન્ય છે, તથા તેની સત્તાથીજ તેણે પેહેલ
તડાકે આંખરાનો વસમો કિલ્લો તોડી પાડી ત્યાંના રાજાને
કતલ કર્યો હતો; હંસરાજ મહિડાને મારનાર, અને આ-
પણા પાટણનો પૂર્વ તરફનો દરવાજો તોડનાર પણ એજ
રાજાગાર !

સિદ્ધરાજ—પરંતુ શામ, દામ, ભેદ, અને દંડથીએ
આપણે શું કિલ્લા માંહના લોકને કોડી શકિયે મહીં ?
એના પાપનો ઘડો હજી શું ભરાયો નથી ? વળી કુનિયાનો
નિયમ ઉગતાને માનવાનો છે, અને એક કિલ્લા શિવાય
તેની બાહારનો ગિળે મૂલક તો ક્યાં હવે એને તાબે છે ?

એ ઉપર તો આપણે બાર વર્ષથી બેઠા બેઠા આપણી સત્તા અજાવિયે છિયે.

પ્રધાન—છત્રપતિ, એ બધી ખરી વાત છે; તોપણ લોકની વત્તિ તેમના રાજ તરફ અસાધારણ છે; આપણે જ સત્તા બેસાડી છે, તે માત્ર આપણી બંદુકના કુંધાને લિધે, પરંતુ જરા હવણાં તેમને કાવતો પ્રસંગ મળે તો, આ કાઠિયાવાડી લોક આપણા વિરુદ્ધ ઉડી પડવા જરા પણ ચુકે નહિ!

સિદ્ધરાજ—ત્યારે આપણે અહિ રહી ક્યાં સૂધી હવે ઝરણનાં પાણી પિવાં? પાછા જઈએ તો આપણી ઘણી હાંસી થાય, અને બાર વર્ષ સૂધી માળવામાં પડિ રહ્યા છતાં ત્યાં મેળવેલી કીર્તિ ઉપર પાણી ફરી વળે! (વિચાર કરેછે એટલામાં પ્રતિહાર નેકી પોકારી હેસલ તથા વિસલ મળવા આ બ્યાની વરદી આપછે એટલે) બલે એમને અહિ આવવાદો, પણ તેમની આસપાસ જાપતો રાખજો, કારણ તેઓ રાખેગારના બાણેજ છે. (પ્રતિહાર બચ્છે એટલે) શું તેઓ આપણી અર્ચા નેવા આવતા હશે?

પ્રધાન—એમ હોય અગર કાંઈ સંધીનું પણ પ્રકરણ હોય. (હેસલ તથા વિસલ પ્રવેશ કરી મુજરો કર્યા બાદ)

વિસલ—સિદ્ધરાજ કાકા, અમારે અહિ આવવાનું કારણ વખતે આપને સંશય ભરેલું લાગશે પણ (સિદ્ધરાજને પગે હાથ દઈ સોગન ખાઈ) મામા તે મામા, અને કાકા તે કાકા! કાકાને પોતાના ભાઈના નામની, કૂળની, ગોત્રની, અને પેઢીની કાંઈ શરમ આવેછે એટલી મામાને આવતી નથી; પ્રથમથીજ જો આપનો સંબંધ અમે જાણતા હોત તો રાણકદેવી અમે એને હાથ જવા દેત નહીં; તોપણ હું જાણું છું ગયું છે; આપ ખુદાવિંદસાદેજ જરા તાકીદ કરો તો અમે હાલને હાલ કામ કરી બતાવિયે.

સિદ્ધરાજ—પરંતુ ત્યાંની કેવી હકીકત છે, તેથી જરાં વાકેફ તો કરો !

વિસજ—(સર્વ હકીકત કહી રહ્યા બાદ) મહારાજ, આટલા દિવસ સૂધીતો આપને અમ પહોંચ્યાડી, પોતે કિલ્લામાં રહી આજ બાર વર્ષ સૂધી તેણે વિલાસ કર્યો; પણ હવે એની વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ થઈ છે; લોક પણ ગ્રામ દિવસ થવાથી કંટાળી ગફલતમાં પડ્યા છે; દરેક દરવાજા આગળ છવાયાં માણસોની ચોકિયે રહે છે; ગિરની ઘાડી ઝાડી, કોતરો, અને ડુંગરી રસ્તામાંથી વખતેવખત એનાં આદમી આવે જાય છે; જે દરવાજેથી નિકળી આવ્યા ત્યાંના દરવાજાને અમારા અણખનાવના હકીકત અમે કહી નથી; કિલ્લામાં અફીણ ખુટવાથી લેવા જઇએ છિયે, તેથી વખત બેવખત આવિયે અને અમારો અવાજ સાંભળે કે તરત દરવાજા ખોલવા એમ અમે એમને સારી રીતે સૂચના આપી છે; અમારી હકીકત જેમ જેમ લોકને જાહેર થશે તેમ તેમ અમારો કાષ્ટ નરમ પડશે; વળી આપને અહિ પધારે બાર વર્ષ તો થઈ ગયાં, અને બિન પચીસ થશે તોપણ પત્તો લાગવો મૂશ્કેલ છે, માટે જેમ તાકીદ થાય તેમ સારું; અમે તો આજ રાત્રના એક વાગે પાછા ફરવાની વરદી આપી આવ્યા છિયે.

સિદ્ધરાજ—(વિચાર કરીને) તમે જરા બહાર બેસો, હવેલાંજ પાછા બોલાવું છું. (બન્ને જણ જાય છે એટલે) પ્રધાનજી, આ વાતમાં કાંઈ દગો તો નહિ હોય ?

પ્રધાન—પૂણ્યશ્લોક પૃથિવપતિ, એમની બોલવાની ઢમ ઉપરથી તો એવો પ્રકાર લાગતો નથી, તેમ છતાં દગો હોઈને આપણું શું જવાનું છે ? રોજ કિલ્લા આગળ જઈ આપણાં માણસ કિલ્લો તોડવા વગેરે મહેનત કરી આવે છે તેજ પ્રમાણે આ વખત પણ કિલ્લા સૂધી જવાનું છે; આ

ગળ પાછળ તો આપણે રહીશુંજ; વળી આજ ખાતે વધારે બંદોબસ્તથી જઈશું; અને એ લોકના વચન પ્રમાણે અંદર દાખલ થવાથે તો ઠિક, નહિતો પાછા આવીશું.

સિદ્ધરાજ—હાજનો; ખાર વર્ષ માળવા ખાતાનાં, અને ખાર અહિનાં મળી એવીસ વર્ષ તો સતત યુદ્ધ કામમાંજ વહી ગયાં; આપણા લોક પણ ખિચડું ખાઈ કંટાળી ગયા છે. માટે શંકરનું નામ દઈ આજ છેલ્લો ઝંગ મચાવિયે.

પ્રધાન—આજ આપ સાહેબ પણ પધારો, અને હુંએ તૈયાર થઈને આવુંછું, પછી આપે એને રામ !

સિદ્ધરાજ—અરે હુંતો રોજ હવા ખાવાને બહાને ગૂમ રહતા ખોળવા જાતે જઈશું, તો આજ શિકારને દિવસે તે કેમ રહું ! (થોડા વાર રહીને) બોલાવો ત્યારે આપણા નવા બત્રિજાએને !

પ્રધાન—(વિસલ તથા દેસલને બોલાવી એક ખાલી તંબુ બતાવી) આમાં તમે હાલ ઉતારો કરો, સિધાસામન માટે હું બંદોબસ્ત કરુંછું.

સિદ્ધરાજ—(દેસલ તથા વિસલને) નો આજ મોરચો પાર પડશે તો તમને અમારા ખરા સંબંધી અને મદદગાર માની અહિની ગાદી આપી અમારો મૂકામ અહીંથી ઉઠાવી જઈશું; માટે કામ અફલ, ચાકાકી, અને હમાન-દારીથી કરજો ?

દેસલ—(પગે લાગી) મહારાજા, અમારી વૃદ્ધ મા તથા અમારાં બેરાં છોકરાં કિલ્લાની અંદર મૂકીને અત્રે આવ્યા છિયે; અમારા નહાસવાની ખખર રાખેગારને પડશે તો, કોણ જાણે તેમને શું કરશે ! માટે મહારાજા કરતાં અમને ઘણી ઉતાવળ છે, અને વખત આપે અમે અમારી બ-

હાકુરીની મહારાજા સાહેબને આવી કરી આપીશું.

પ્રધાન—હિક્કે, એવો વખત તારે હવે દૂર નથી;
(મહારાજાને) હું પણ તૈયારો કરવા રજા લઉં છું.

સિદ્ધરાજ—ભલે જાઓ, હાંશિયાર અને મજબૂત આ-
દમિયોને આજ સારી પેઠે મિષ્ટાન્ન જમાડી ઉત્તેજન આ-
પન્ને; હું પણ આની આ ગુંચવણમાં સવારનો માને મળ્યો
નથી માટે જઉં છું, અને અત્યારથી તૈયારીમાં રહું છું.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રાખેંગારનો રાજ્યમેહેલ.

રાખેંગાર, રાણકદેવી, અને દોડતો સિપાઈ.

સિપાઈ—(દોડતો શ્વાસ ભર્યો આવી દિવાનખાનાનો દરવાજો ખંધ
દેખી ઘાટ સાદે) મ-હા-રા-જા-ન-ધિ-રા-જા-નો-જા-ય-જા-ય !
મ-હા-રા-જા દગો, દગો !

રાણકદેવી—(અમકા ઉઠીને) પ્રાણપતિ, બહારથી કોઈ સિ-
પાઈ દગો દગો ખૂમ મારે છે; એના અવાજ ઉપરથી એ
ધણી ઉતાવળમાં અને ગભરાટમાં હોય એમ લાગે છે;
અરે આટલી રાત્રે આ કળાહુળ શેનું થતું હશે; અરે
આતો નજીક નજીક આવતું જાય છે !

રાખેંગાર—(અમકા ઉઠીને) અરે શું દગો થયો ? આજ શું
દુશ્મનો ફાવ્યા ! અરે ક્યાં ગઈ મારી હાલ અને તલવાર !
(પોતાનાં કપડાં તથા હાલ તલવાર ખોળવા માંડે છે પણ કશું નહિ જડવાથી)
અરે ક્યાં ગયાં દાસદાસી, કેમ કોઈ ખોલતું નથી !

(કોઈ ખોલતું નથી એટલે)

રાણકદેવી—પ્રાણનાથ, હું આપની દાસદાસી, આ બતી

સજગાવી સર્વ ચીજ હાજર કરુંછું. (અતી સજગાવી ઢાલ તલવાર વગરે આપછે.).

રાજેંગાર—(પાસેના પલંગમાં સુતેલા પાતાના બે છોકરાને ધુબન કરી)
પ્રાણ સમાન નિર્દોષ પશુઓ, તમારું પ્રભૂ રક્ષણ કરો !
પ્રાણપ્યારી, આ દિવાનખાનાની ખારીમાંથી ખત્તે છોકરા
ને લઈ તું જવાહીર ખાતાવાળા નિર્ભય ભાગમાં જ, અને
હવે મારી ફિકર કરીશ નહીં; રજપુતના નામને એમ નહિ
હઠાડતાં એ વિષયી સિદ્ધરાજનું માથું પ્રથમ મારી તલ-
વારે અને બાલાથી કોચી પછી હું પડીશ !

રાણકદેવી—(તેની કોટ વળચી ખૂબ રૂદનકરી તેના કુપટાનો છોડપડડી)
પ્રાણપતિ ! —

(વધારે બોલાતું નથી.).

રાજેંગાર—(ઢાલ તલવાર હૃદયમાંસર્ધપ્રેમનેલિધે આંખમાં આંસુઆણી)
પ્યારી, હું યુદ્ધમાં જઉં તે વખતે તું આમ માંડે અને તારું
હૃદય નખણુ કરી નાંખે, ત્યારે મારાથી માંડે કામ પણ કેમ
થશે ! મોટે પ્રિયા, તું આ વેળાએ જોડ મારો કુપટો ?
(છોડતી નથી એટલે)

ગજલ.

(કેમ જોણું પ્રિતમ આ ધુંધટો.—એ રાજ.

પ્યારી જોડ તું મારો આ છેડલો^૧ પ્યારી.

રાણકદેવી—નહીં નહિ જોડું પ્રિય છેલડો;^૨ પ્યારી.

રાજેંગાર— પ્યારી જોડ તું મારો આ છેડલો.

તું રજપુત જાત ગરાશણી,

માંડે લોહી તપીગયું આજનું;

હવે જોડીદે તું મારો છેડલો,

રાણકદેવી—નથી એધડિયું શુભ સાંજનું, પ્યારી.

રાજેંગાર— વ'મી જોડ તું મારો આ છેડલો; પ્યારી.

રાણકદેવી—પ્રાણપતિ !

રાખેંગાર—રણસંઘામમાં જવું અને મરવું એ ખરા રજપુતોને કાંઈ મોટી વાત નથી; માટે મને હવે વધારે ખોટી માં કર ?

રાણકદેવી—પ્રિય પ્રાણનાથ, એ બધું તો છેજ; રજપુતોનાં કર્તવ્યકર્મ મારાં છેક અજ્ઞાણમાં નથી, પરંતુ આમ વગર તૈયારિયે, વગર માણસે, અને તેમાં આવી કાળી રાત્રીને વખતે આપ એકલા પધારોછો, તેથી મારું હૃદય દંપેછે ! (અસુખાત કરેછે.)

રાખેંગાર—રોજ હાથી ઘોડા કુદાવવા, મોટા સિંહાસન ઉપર ચડી બેસવું, અને મહારાજ કહેવરાવવું, ત્યારે એક દિવસ આવો પણ હોય, માટે ચાલ છોકરોને તાકીદે જગાડ હું તને જવાહીરખાનામાં મૂકી આવું, જ્યાં અંદરની સાંકળ વાસી તમે બેસજો એટલે થોડીવારમાં હું ત્યાં આ-આવ્યો.
(સમજવાને લઈ નીકળે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જવાહીરખાનું.

રાણકદેવી. ડગાયચો અને માણસો. (બન્ને છોકરા તથા થોડીવાર પછી) સિદ્ધરાજ, વિસલ તથા દેસલ, અને બીજાં માણસો

રાણકદેવી—(સ્તબ્ધ) અરે પ્રા-ણ-પ-તિ ! (કુર્ચા ખાઈ ભાંચ-ઉપર પડેછે, તેની આસપાસ બન્ને છોકરા વિંટળાઈ હકીકત સમજ્યા વગર રોવા માંડેછે એટલામાં પરચમાં આવજા થાયછે.)

“માંમી સાંકળ ઉઘાડો, મહારાજ જ્ય સાથે પધાર્યાછે”!
(એટલે ચમકી ઉઠીત) શું પ્રાણનાથ પધાર્યા ? ઈશ્વર તને ધન્ય વાદે ! અરે દ્વાર ઉઘાડવામાં મારી તરફથી કવચિત વિ

લંચ થયે તો પ્રાણપ્રિય બિન્ને કાંઈ અદેશો બાવથે, માટે
ચાલ તાકીદે ઉઘાડું. (દરવાજા ખેલતાં સિદ્ધરાજ તથા વિસલ વગેરેને
દેખા) હરી ! હરી !! હરી !!! ઈશ્વરા, આખરે આ પાપી
પણ આવીજ કે ? !

(સિદ્ધરાજનાં માણસો પ્રસંગ સમજી બાહાર જતાં રહેછે.)

સિદ્ધરાજ—(રાણકદેવીના રૂપથી આકર્ષિત)

રોળાવત.

આ શી અતિ અદભૂત, પાર્સની^૧ પુતળી પેચું,
કે રંભા,^૨ અવધૂત,^૩ ખૂંડ આંખે શું દેખું !
શો વેણીનો^૪ ઠાઠ, ફિણા મેણિધરે^૫ શું માંડી,
બાલ^૬ તણો ચળકાટ, શશીએ^૭ કળા શું છાંડી !
ભ્રમર ધનુષ આકાર, નયન દિઠ વિજળી ચમકી,
નાસિકા કીરે ચાંચ, તાજવે ધરણી ધમકી;
પરવાળા સમ હોઠ, કોટ કપોતે શુ અરપી,
હાથ હાથિની સૂંઢ, દીધ ભવ પતિયે હરખી !
વિશાળ શાં ખે કૂચ, લચકતી^૮ જાણે વેલી,
કટી^૯ કેશરી^{૧૦} તૂચ, ઉર્થી^{૧૧} કદલી^{૧૨} રેલી;
હેમ^{૧૩} વણિ મહા મૂલ્ય, હંસની ગતિયે ફરતી,
પ્રિયંવદા અતૂલ્ય, મનુષનાં મનડાં હરતી !
શી અતરની રેલ, સરસ કૂલો ચો તરફે,
નાર્મિ પલંગ વિખગેલ, કાળજીનું નહિ મુજ ધરપે;
નિરભાગિ સિદ્ધરાજ, અમૂલ્ય તે રત્ન ગુમાવ્યું,
તોપણ સુધર્યું કાજ, આજ કરમાં કઈ આવ્યું. !!

૧ પારસમણી. ૨ અપ્સરા. ૩ ચમત્કારી જોગી. ૪ મા
થાનો અંખોડો. ૫ સર્પ. ૬ કપાળ; લલાટ. ૭ ચંદ્ર. ૮
સ્તનના બારેથી વળી ગયેલી. ૯ કેડ. ૧૦ સિંહ. ૧૧ જાંઘ
૧૨ કેળ. ૧૩ સોનુ.

રાગ ખરવાની ટુમરી.

પરણ્યો ભવમાં તે નહીં પરણ્યો,
 જેણે આંધ્ર સુનેનિ વિલાસિ નહીં; પરણ્યો.
 મૃગ લોચનિ રાણિ ધણી સદને,
 પણ આંધ્ર મુગાત્રિ વિલોકિ નહીં; પરણ્યો.
 મન ધારિ મળી નહિ પ્યારિ જેને,
 ભવ છૂટિ પડ્યો મુખ વારિ નહીં; પરણ્યો.
 મુખ ભોગવતાં પશુ પક્ષિ અતી,
 પણ માણસને વિચાર નહીં; પરણ્યો.
 ધન્ય ધન્ય સિદ્ધરાજ ઉરે વદતો,
 ખરી પદ્મણી રાણિ વિસારિ નહીં; પરણ્યો.

પ્રિયા રાણક, જ્યારે ખાર વર્ષ સૂધી શિયાળાની તાહાડ
 ઉન્હાળાનો તાપ, અને ચોમાસાનો વર્ષાદ માથે હોયો
 અને જ્યારે મારાં ધણાં માણસોનાં ધડ માથાં જુદાં થયાં
 ત્યારે આજ તારું મૂખાવિદ જેવા વારો આંખો છે ! એ
 બધું ક્રૂર તારેજ માટે; પ્યારી, તારી સગાઈ પ્રથમ મારી
 સાથે થઈ હતી, જેથી તારો ખરો હૃદયદાર હું છું; એ ચોરે
 મારી ગેરહાજરીનો લાભ લઈ વચમાં મોટો ગુન્હો કરી,
 તને આટલાં વર્ષ હેરાન ગતીમાં નાંખી આપણો વહો
 પાડ્યો તેને માટે હું ધણો દિલગીર છું ! પણ તે તું મનમાં
 નહિ લાવતાં ચાલ મારી સાથે; આજ આપણાં સર્વ
 આશા અને અમ સફળ થયાં ! ખગાર જેવા અગણિત
 રાજા મારા ચરણ સેવે છે; હું તને પટરાણી સ્થાપી તું મા-
 ગીશ તે, અરે તેથી પણ ધણાજ વધારે કીંમતી શૃંગાર
 કરાવી આપીશ; તું વાડકીના શિરામણને લાયક નથી,
 માટે ખુશીથી હા કહેવામાં વિલંબ કરીશ નહિ ! (તેની નજર
 જવા માંડે.)

રાણકદેવી—(તને તરછોડીને) આલ ફુટ દૂર ખસે, અને આધો રહીને વાંત કરે ?

સિદ્ધરાજ—તારા આ બને છોકરા જોઈ મને કાંઈ કાંઈ થઈ જાય છે, માટે તેમને તું દૂર કર, નહિતો, રીસમાં ને રીસમાં મારાથી તેમના ઉપર જૂનમ થઈ જશે.

ડગાયચો—(રાણકદેવીને ખાજીપડી) મા આ બાહૂક જોવો કોણ છે, અને મારા બાપ ક્યાં ગયા ?

માણેરો—માડી આ પાપી બોલે છે તે મારાથી નથી સંખાત; માટે તું કહે તો ઘરમાંથી તલવાર લાવી એને મારો હાથ બતાવું.

સિદ્ધરાજ—(અંધારમાંથી તલવાર કાઢી) કેમ છોકરાઓ આ-વો મારી પાસે ??

રાણકદેવી—ખરી ક્ષત્રીવટ હવે એટલા ઉપરથીજ જાણવાની બાકી રહે છે !

(માણેરો કાંઈ હથિયાર લેવા જતો રહે છે, અને ડગાયચો રાણકદેવીની સાડમાં ભરાઈ જાય છે)

સિદ્ધરાજ— રાગ વંજરો.

મારો ચારે તરફ યથા બારી,

રાણકદેવી—જોઈ જોઈ ખજાફુરી તારી;

સિદ્ધરાજ—મેં કિધાં કંઈ કામ પ્યારી,

રાણકદેવી—તેં મારી પતિવ્રતા નારી, જ,

અફજ કંઈ દીધી વિસારી; જોઈ.

સિદ્ધરાજ—મેં જીતો બધો દેશ તારો,

રાણકદેવી—બાર વર્ષે દગો કરનારો, જ,

અંખવાઈ કીરતિ તારી; જોઈ.

સિદ્ધરાજ—મેં રાજ કિધા કંઈ કેદી,

રાણકદેવી—દગે નાંખ્યા નિર્દોષિને છેદી, જ,

સામી લઢાઈ કી તેં મારી । જોઈ.

સિદ્ધરાજ—રા ખેંગારને મેં ગ્રાહ્યો,
રાણકદેવી—એનો શુરો હાય તેં ભાળ્યો, જ,
નથી તારા જેવી કીશિયારો; જોઈ.

સિદ્ધરાજ—કેમ ખેંગારનું તને તાન;
રાણકદેવી—એના વિના સહુ રમશાન, જ,
હું ખેંગાર ખેંગારની પ્યારી; જોઈ.

સિદ્ધરાજ—પ્યારી લવરી મુકી હવે માન,
રાણકદેવી—ભસ વિચારિને કાંઈ શ્વાન, જ,
છાપ તારી ભારી બલિચારી; જોઈ.

(હાકારા તથા શ્વાન કહેવાથી એકદમ ખિન્નવાઈજઈ રાણકદેવીની સોડમાં
ભરાએલા છોકરાને ગરદનમાંથી પકડી તલવાર કાઢી)

સિદ્ધરાજ—કેમ હવે માનેછે માંડે ?
રાણકદેવી—(કંપતાં) ધિક ધિક શુરાતન તારું, જ,
બાળ નિર્દોષ જોને વિચારી; જોઈ.

સિદ્ધરાજ—(છોકરાની ગરદન ઉપર તલવાર ઉઠામી) કેમ ?
રાણકદેવી—(રૂદન કરતાં) અરે એ ચાર વર્ષના પશુની
હત્યા લઈ તમે શું કરશો ?

ગજસ.

(સુનો તમે ચાર પરદેશી; એ રાગ.)

કરો તમે રાય પરવશી, ડગાય્યાને બચાવોને; કરો.
ખુલી તલવાર મને મારો, નથી મોતનો મને ડારો; કરો.
નથી વેર બાળધિ વળવાનું, પાતિવ્રત ભંગ ન થાવાનું; કરો.
સિદ્ધરાજ—તે કાંઈજ હું માનવાનો નથી; માટે ખુલો
જવાબ દે ?

રાણકદેવી—(આંખમાં આંસ આણી ધૂજતાં)

રાગ ખિહાગ.

વિષપતિ, વિપત્તી દૂર કરો.

કિંવો નથી અપરાધ મેં એકે, દાવાનળ શો જખરો; વિષ.

સતિની લગ્ન્યા સભામાં રાખી, આજે કેમે નધરો; વિધ.
ચુકી નથી વ્રત આદરવા માટે, કૃપાસિંધુ કરો નજરો; વિધ.
રૂપ માફ અતિ દુઃખરૂપ લાગે, તેનો આખધો વધરો; વિધ.
આ દુષ્ટના પંજરથી બચાવો, દયાળુ કર પસરો; વિધ.
દાસી તણા ગુણ દોષો વિચારી, વિભૂ મને ના વિસરો. વિધ.
દૂધણ દેશે ભગવાન તમને, ભક્તનાં દુઃખ ન હરો; વિધ.

વિસલ—(વિલાપ સાંભળી બાહારથી) મામી આમ સ્ત્રી હક કરી ક્યાં સૂધી હવે લાંબા લાંબા વિલાપ કરશે? મામા એગારને તો તમે હવે મગશે ત્યારે મગશે, પણ દશ એગારને નમાવે એના આ મહારાજની રિક્ષી સિક્કી તથા વખત તરફ નજર કરી કાંઈ ઉત્તર આપો?

રાણકદેવી—નિમકહરામ, દુષ્ટ દલાલ, શું મેં લઈને તું મારી સાથે વાત કરેછે? અધમ પલિત, તને રાત્ર લઈ નાહાસી આવેજાને આમય આપી પાળીપોષીને મોટો ક્યો, તારું ધરબાર મંડાવી આપ્યું, અને તને કુખતો તાર્યો તેનો તું સારો બદલો વાળવા આજ આવ્યોછું! કૃતઘ્ની, તેનો બદલો ઈશ્વર તને મોડો વહેલો આપશેજ, પણ હાલ તો જા—મારાથી વખતે તને કાંઈ વધારે બોલાઈ જશે.

સિદ્ધરાજ—(કોપાંધ વર્ધ એકદમ છોકરા ઉપર તણવાર ઉગામતાં) જો હવે તારી હકીકાઈનું કળ ત્યારે!

ડગાપચો—(મરતાં મરતાં) માડી, માડી, માડી એ—એ! એ—(હાલતે બંધ થાયછે) •

રાણકદેવી—(મલાંત કરતા) અ—રે—પ—ર—મે—ધ—રા! આ—તા—રો—શે—કો—પ! (ચુક્યા બાઈ ભાંધ પડેછે)

સિદ્ધરાજ—(બાહાર આવી યુરસામાં વિસલને) હવે એ ક્યાં જવાની છે? તમે આ છોકરાના મુડદાને કોઈ ખાડામાં નંખાવીદો, અને રાણક તથા તેના બિજા છોકરાને રથમાં

બેસાડી તાકીદે આપણી છાવણીમાં લાવો? આખી રાત્રીનો મને ઉજાગરો હોવાથી હું સત્વર તંબુએ જઉં છું.

(જાય છે.)

(વિસલ રાણકદેવીને રથમાં બેસાડવાનો પ્રયત્ન કરતાં તેને લાન આવે છે એટલે)

રાણકદેવી—(આંખમાં આંસુ આણી)

લલિતવૃત્ત.

સકળ વિચિત્રતા, નાથરે, અરે,
જીલમ આપટાં, શંશિરે હરે;
અરે કોપ આ, ના ખમાયરે,
પ્રિતમ ક્યાં ગયો પ્રાણ જાયરે!
અધમ પાપિએ, બાળ મારિયો,
જમફુતે જરા, ના વિચારિયો;
અધિક દુઃખ એ, ના વદાયરે,
રસિક ક્યાં ગયો, પ્રાણ જાયરે!
ગુજ વિયોગથી, કષ્ટ બહો પડે,
ગુજ વિના પિયુ. બહાર કો ચડે;
ગુજ પરાક્રમો, ના બુલાયરે,
પ્રિતમ ક્યાં ગયો, પ્રાણ જાયરે!
કઠિણ કાળજી, પાપિ ધારશે,
શિયળ માહરું, ના વિચારશે;
મરણ તેહથી, સાંઝ થાયરે,
રસિક ક્યાં ગયો, પ્રાણ જાયરે!
મુજ ભુમી મુકી, ક્યાં હવે જહું,
પિયુ મુકી અને, અન્ય શું અહું;
પ્રિય પતી વિના, ખાય ધાયરે,
પ્રિતમ ક્યાં ગયો, પ્રાણ જાયરે!
નજર ના ખુપે, ક્યાંહ તું ગયો,
અખર ના પડે, જીવતો રહ્યો;

ધરજ ઊરમાં, ના ધરાયરે,
અરર ઓ પિયૂ, હાય હાયરે ! ! !

રાગ દેશની ખમાચ.

(એક અતર નાર;—એ રાહ.)

કરી નિરાધાર, ગયો પ્રાણ આધાર,
પ્રભુ છતાં નિરધાર, રઝળી રજની;
આબું દુઃખ અપાર, જાઉં ક્યાંહ અરે ! કરિ નિરા.ટેક
જોઈ લોકનો પ્યાર, હર જખમ માર,
પ્રાણ જાયે આ વાર, રઝળી રજની;
મને રઝળાવિ વન, પ્રિય ક્યાંહિ રહ્યો ! કરી.
જીવું હવે ધિકાર, કાઢું પ્રાણ આ વાર,
આપો કોઈ તલવાર, રઝળી રજની;
ઉતરી આ ભવ પાર, આવું શર્ણુ હરે ! કરી.

વિસલ—મામી, મામા વઢવાણમાં જખમી સ્થિતિમાં
છે તેમ છતાં તમે નાહક આટલોખણો શોક શાને કરોછો !
આપણે અહીંથી નિકળી બે ત્રણ દિવસમાં એમને જઈ
મળીશું, માટે ચાલો તાકીદે રથમાં બેસો ?

રાણકદેવી—(રથમાં બેસતાં) બાઈ, સાચો વહાલેધરીતો
હવે આ જગતમાં તુંજ રહ્યોછું ! જેવું મારું તગદીર ! !

(ભયજે.)

અંક ચોથો સમાપ્ત.

અંક ૫ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—વઢવાણમાં સિદ્ધરાજનો તંબુ.

સિદ્ધરાજ, રાણકદેવી, તથા (ચાડીવાર પછી) માણેરો.

સિદ્ધરાજ—(હાથમાં પુલકી તલવાર લઈને) કેમ રાણક, તા

રો હવે શો વિચાર છે? એક છોકરાનોતો તે આડાઈમાં ને આડાઈમાં જીવ લેવરાવ્યો, અને આજ તું મારી ઇચ્છાને સ્વાધિન નહિ થાય તો, બિજાનો પણ જીવ લેવો પડશે!

રાણકદેવી—(કંપતાં) મારા પ્યારા ખેંગાર ચિવાય મારો આ દેહનો બિજો કોઈ આ દુનિયામાં માલીક નથી!

સિદ્ધરાજ—હજી સમજ?

રાણકદેવી—(બેપરવાઈથી) સમજીનેજ ઉત્તર આપુંધું!

સિદ્ધરાજ—પછી પસ્તાઈશ!

રાણકદેવી—ઈશ્વરે જે ધાર્યું હશે તે થશે! મારા પ્રાણનાથ ક્યાં છે, એની મને પૂર્ણ ખાતરી થાય તો હવે આ દુનિયામાં વધારે રહેવા મારી મરજી પણ નથી!

સિદ્ધરાજ—(જરા નરમ પણ) પ્યારી રાણક, આમ છેક હઠીલાઈ કરી, તું તારો, તારા પતિનો અને તારા છોકરાનો સ્વાર્થ શું કરવા બગાડેછે?

રાણકદેવી—એ લોકોનો સ્વાર્થ મારા આ દેહ સાથે છે પણ મારા પ્રાણ સાથે નથી!

સિદ્ધરાજ—તું કેવળ આડાઈ બેરેલા જવાગ આપેછે, માટે કાંઈ વિચારીને જોલ?

રાણકદેવી—એમ ફરીફરીને પૂછવાથી શું ફળ છે? રાણકદેવી આ માલિક દુનિયાના ક્ષણિક અને જીલ્દા સૂખથી લલચાઈ, કદી પણ સ્વર્ગનું સૂખ વિસારશે નહિ!

સિદ્ધરાજ—(તેને આજ વધારે નરમ જોઈ સ્પર્શ કરવા આગળ ધસી) પ્રિયા, નકામો ભાવ શું કરવા આવેછે?

રાણકદેવી—(ધિકારની સાથે ઝાઝા સ્વરે) કામાંધ પાપી, આ ઘો જા! સખજાએ અખજાનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, એ સિદ્ધાંત મૂકી, તેવું તને ઈશ્વરી ફરમાન થયા છતાં તે વિષયાંધપણે તોડી, તું એક અનાથ અને નિર્દોષ સ્ત્રી ઉપર નિર્ભજાણે બળાત્કાર વાપરવાનું આદરી ખેઠો છે, તેનું

પરિણામ થોડાજ વખતમાં હવે નકારે આખું સમજજે ?

સિદ્ધરાજ—ત્યારે તું મને પરણી હોત તો આમજ કરત કે ?

રાણકદેવી—તે વખતની વાત તે વખતે હતી.

સિદ્ધરાજ—પ્રિયા, તારા ઝેગાર કરતાં, ૩૫ ગૂણ અને શૈર્ષમાં હું શું નકારો છું ?

રાણકદેવી—આવીજ રીતે હવે ફરીથી બોલીશ તો મારું મારું તારી છાતીમાં પછાડી હું મારો પ્રાણ આપીશ !

સિદ્ધરાજ—ત્યારે તારા બિન છોકરાને પણ મારેજ હાથે-

રાણકદેવી—કર્મનાં ફળ કર્મ ભોગવે છે !

માણુરો—(દેડતા પ્રવેશ કરાને) માડી, પેત્રી સામેની આ-રડીમાં મને દોરડાં બાંધી પૂરી રાખ્યો હતો, તે કરડીને નાહાસી આઓછું; જનેતા, તું ક્યારની આટલી બધી ચિસો કેમ પાડે છે ? આ અસૂર તને ક્યારનો શું વિપત્ત પાડે છે ? કાંઈ પણ હથિયાર તારી પાસે છે કે નહીં; હોય તો બાવ મારી પાસે; એ ખુની એક અગિયાર વર્ષના રજપુત બ-આનો હાથ શું જાણુયે ?

સિદ્ધરાજ—(ચુસ્તે ચતાં તેની ગરદન પકડી તલવાર ઉઘામી) આવી મને હાથ બતાવવા ?

રાણકદેવી—(જે હાથ લાંબા કરી છોકરાને પાછો ખેંચવા જતાં)

(કાંડે લગરવા મુરખ;—એ રાહ.)

છોડીદે છોકલ છેક, છોરું છે વિચારિરે; છોડી.

નથી ધા શ્હેવાને, એ લાયક તિલબારિરે; છોકલ.

વિભૂ આ વેળા કયાં જઈ સૂતો, પાળકછું નિદાન,રે,

પાળક, પાળક, પાળક, રે,

પ્રભૂ ઝટપટ આવી, મારું દુઃખદો વિદારિરે; છોકલ.

મારા કોડામણા કુંવર, તું આ નકર આગળ વધારે બોલીશ નહીં; જોને તે દિવસે છેક પશુવત તારા નાના

બાધના જીવ લેતાં તેણે જરાપણ વાર કરી હતી !

માણેરો—નહિ નહિ ખસ. (અકદમ જુસ્સામાં આવી સિદ્ધરાજની ધાતીમાં પેતાનું માથું પછાડતાં એનો તલવાર વાળો હાથ ઝાલો લઈ મોકું ખચકું ભરેછે, જેથી તેના હાથમાં ધણુંજ લોહી નિકળતાં હાથમાંથી તલવાર પડી જાયછે, જે રાણકદેવી તરત ઊંચકી લેછે, જેથી મભરાઈ બિજું શસ્ત્ર લેવા સિદ્ધરાજ અંદરના ભાગમાં દોડી જાયછે.)

રાણકદેવી— (રાગ. વનચર વીરા વધામણી.)

કુંવર કોડામણા કારમા,
જહાસી જા તું આવાર;
શસ્ત્ર લઈ શત્રુ આવશે,
માઠું ફળ તું વિચાર. કુંવર.

માણેરો— માતા મૂકી તને નહિ જાઝ,
નહિ ક્ષત્રિનું કામ;
મરીશ મારી મહા પાપિને,
રાખ્યુ દુનિયામાં નામ; માતા.

રાણકદેવી—જીવતો રહી મારા લાડકા,
લેજે વેર કો દીન,
મરીશ હું તેના ચિંતા નથી,
પૂત્ર આજ્ઞા આધિન. જીવતો.

માણેરો— નાના માતા એવું નહિ કરે,
રસ્તો કૂડો કે'વાય;
એવી શિખામણ દે નહિ,
ક્ષત્રિ કાયર થાય ? નાના.

રાણકદેવી—નિર્દય અધર્મિ એ છે ધણે,
કુંવર પદે તું બાળ;
વાદ્ય સમીપ અજા શું કરે,
જહાલા દોડી જા હાલ ? નિર્દય.

માણેરો— થાકીગઈછું તું ક્યારની,
જહાસી જા પ્રિય માતા;

ખબર લખશ રહી એકલો;

હથે ક્ષત્રિની જાત !

યાકી.

રાણકદેવી—હઠ કરે તું શું આ ધડી,

મનકું મારું કોરાય;

અરેરે અધમ જો યો—આવિયો,

કરે ભગવાન સ્હાય !

હઠ.

(માણિસે નેર કરી રાણકદેવીના હાથમાંની તલવાર ઝિનાવી સહ એક ખુણામાં બરાઈ બાંધે.)

સિંહરાજ—(બાલો ઉગામી રાણકદેવી તરફ નજર કરતાં) કેમ રાણક, આ બાબાથી હવે તારો અને તારા માણિરાનો હવે જીવ બગાડું, માટે હજી કાંઈ વિચાર કરી ઉત્તરે આપ !

માણિરો—(ખુણામાંથી એકદમ બહાર મારી જા કરતાં) આવ હવે વિચારીને ઉત્તરે લેવા ! (પીઠમાં સુંસરો જા ઉતરી બાંધે, જેથી સિંહરાજ બેભાન થઈ લાંબ ઉપર પડે, જેનો જબાફો સાંભળતાં આસપાસના પટ્ટારીઝીર વગેરે દેહો આવવી, માણિરા ઉપર તલવારનો વર્ષાદ વરસાવે, જેથી એક બેને જાયલ કરી માણિરો પડે અને રાણકદેવી થર થર કંપતી દુર્બલ થિત થાય.)

સિંહરાજ—(જસ ભાન આવતાં શરમીંદો થઈ બધાં માણસોને બહાર મઠા) અરે, નિર્બાગી રાણક, હવે છેવટે તારો જીવ સેવાનો બાકી રહે છે, માટે હજી પણ કહું છું કે મારી કચ્છાને સ્વાધિન થા ! નહિતો બૂંડો બૂંડાને પાપે જાય તેમ તારે થશે !

રાણકદેવી—(બેભાનપણે) મા—ણિ—રા મા—ણિ—રા—મા—રા બાડકા ! પ—તિ પ—તિ પ—તિ; ડ—ગા—ય—આ, ડ—ગા—ય—આ.

સિંહરાજ—(જનાબ નહીં મજવાથી શુસ્સે થઈ) તારા બે જોડાએને, અને મારા શૂરા શૂરા સરદાર, સિપાઈએને મારી નાંખવાથી તારા એમારે ધણીને મારીનાંખનાર હું; એએ લો ક્યારના રહેતે પડ્યા, અને તારા છેવટના જવાબ ઉપર

હવે તને રસ્તો બતાવવાનો બાકી રહ્યો છે, માટે ઉત્તર આપ?

રાણકદેવી—“‘બેચાર’ શબ્દનો અવાજ કાને પડતાં બેઠી થઈ, પણ કાંઈ ન બેખત્રાણો) અરે મતિ મૂઠ, લંપટ, વિષયી, કૃતશ્રી ! પુ-
માડીના બાચકા બરવા માટે તે મારા પ્રિય પતિ તથા
મારોપ્યારા પૂત્રોના જીવ લિધા! (લાલચોળ આંખ કરી પોતાના માથા ઉઠ
રના કેશ છુટા કરી નાંખી) અરે બ્યભિચારી, કુષ્ટાચરણી, અ-
ત્યારસૂધી તારૂં અરૂં પોત મેં પ્રકાશ્યુ નહિ, પરંતુ તું જેની
વહાર તેની ધાડ, રાજ યહી તારી રૈયતની બેઠાબેઠી
તરફ કુદ્રષ્ટી કરનારો, પવિત્ર બ્રાહ્મણની સ્ત્રિયોમાં કહાનની
માફક મહાલનારો, જરમાઓડણ પોતાનું પાતિવ્રત સાચ-
વવા જતાં તેનો તું જીવ લેનારો, નમુજલા નટીમાં ફ-
સાએલ વિષયી બાપનો વિષયી પૂત્ર, મિનલદેવી અને
તારા પિતા કરણની લગ્ન વિધી થયા વગર ઉત્પન્ન થ-
યેલ હત બાગી જીવ, તને ધિક્કારછે ! ધિક્કારછે તારી
ધૈર્યતાને કે તારી કુલમતિ જડેજી રાણી તારી જાતી
ઉપર તારા પલંગનો પાયો મૂકી બીજા સાથે વિલાસ કરે,
અને જે વું કાંઈ પણ મન ન ધરે, છતાં બિજાની સ્ત્રિયો
તરફ હવતિયાં મારી ફરતોફરે ! ધિક્કારછે તારા શુરાતનને
કે ખુદ તારૂં ધર મારનારને તું કાંઈજ ન કરી શકી
તારા જગદેવ સેનાપતિ આગળ કોઈ નાનાં છોકરાંની
માફક રોવા બેઠો ! તું અધમ સોલંકી, રજપૂતનું નામ
બોળનારો સો કલંકી (પોતાના બે હાથ ઘસી હાથમાંથી કંક ઉછાળતાં)
ધિક્કારકતા હૃદયે અને બળતી આંતરડિયે શાપ દોઝું
કે, મારાં કુમળાં નિર્દોષ છોકરાં મારી નાંખી મારૂં જમ
ન સંતાન કાઢ્યું, તેમ તારૂં ન સંતાન જન્મે; પાપી, આંડાલ,
તારી ગાદી જેને તું આપવા નહિ ચલાય, તેના હાથમાં

જાને, અને તેને પણ કોઠ નિકળી તે પણ નિર્વંશ જાને!!
અને તારાં કરેલ મોટાં કામો ખડીત થઈ, તારૂં નામ
ડૂબ્જાને ! ડૂબ્જાને !! અને ડૂબ્જાને !!!

(હાથમાંથી ફરી કંકુ ઉછાળે છે.)

સિદ્ધરાજ—(ચરચર ધ્રુલ તેને પગે પડતાં)

માતા, માતા, માતા, રાણકમાતા, તારા આગળ હું
ધૂળ ચાટું છું, (મ્હોંએ તમાચા મારું) સતિ, મને માફ કર, માફ કર,
હું તારો દાસાનુદાસ છું, માટે ક્ષમા કર, ક્ષમા કર !
(સાઘાંત કંડવત પ્રણામ કરે છે.)

રાણકદેવી—(સત ચઢીગએલ અવસ્થામાં જુસ્સો લાવી) અરે કુષ્ટ
પાપી, ક્યાં છે મારા પ્રાણપતિનું શય ? આજ સૂધી તે તે
છુપાવી, મને નાહક બમાવી, મારો અને મારા પ્રાણનાથ-
મી અંતર પડાવી નાંખ્યો ! (આકાશમાં અવાજ ધાય છે.)

“રાણકદેવી, રાણકદેવી” !

આવી, આવી, પ્રાણપ્યારા આવી !!!

(હાથ ધસી ફરી કંકુ ઉછાળે છે.)

સિદ્ધરાજ—(બે હાથ નાડી) મહાદેવી, અત્યારસૂધી હું તને
માત્ર “રાણક” કહી બોલાવતો હતો, પણ હવે દેવી અને
માતા કહું છું; માતા, મારા ઉપરનો કોપ તું શાંત કર !

(પગે લાગે છે.)

રાણકદેવી—અધર્મિ, હવે તું મને ગમે તે કહીશ તેના
મને પરવાહ નથી; વળી હું એક રજપુતાણી એક ખુલ્લો
તલવારે લઈ હવણાંજ તારા લશ્કરમાં નિકળી પડું, તો
તારૂં બળવાન લશ્કર મને શું કરી શકનાર છે ! પરંતુ મારે
હવે શેના માટે લઢવું ! પતિતાત્મા, મારા સ્વામીનું શય આ-
પવામાં જેટલી વાર કરે છે, તેટલી તને અને મને નુકશાન

કારક છે; માટે ચાલ તાકીદે તે રજુ કર, અને મને ભોગાવા નદી ઉપર લઈ જા ?

સિદ્ધરાજ—(હાથ પાચ જોડી) જેવી માતાજી તારી મરજી.
(કોડતો પાસેના તથુમાંથી રાજ લાવી રજુ કરેછે; સતિ હાથમાંથી કંકુ નાળિયર, પતાસા, વગેરે કાઢી છોકરાં તરફ ફેંકેછે, અને છેવટે ભોગાવા નદી તરફ તેઓ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨જો.

સ્થળ-ભોગાવા નદીનું તટ.

સતિ રાણકદેવી, જોવા આવનાર હજારો માણસો,
તથા સિદ્ધરાજ વગેરે.

સતિ રાણકદેવી—(સ્નાન કરી પ્રથમ લોક તરફ મ્હાં ફરવી) આ-
ર્ય બાંડુઓ, તમને છેલ્લા પ્રણામ કરતાં હું એટલું બાલ-
વાની મારી ફરજ અને જરૂર જાણું છું કે, તમે સદા સદા-
ચરણી થજો; આર્ય વિર પુરુષો પોતાનીજ સ્ત્રીઓમાં
ચૂસ્ત રહેજો; અને સ્ત્રીઓ પોતાનાજ પતિમાં નિઃમગ્ન
રહેજો; જેથી પતિ અને પતિના પરમપવિત્ર અને અતિ
સૂખ સંબંધમાં વૃદ્ધિ થતાં આ લોક અને પરલોકમાં તમને
સૂખ મળશે; દ્રષ્ટાંત દાખલ કરેલું પડે છે કે મારું પાતિવ્રત
સાચવવાખાતર પ્રથમ મારા પ્રિય પતિનું બલિદાન, મારા
બે સુકુમાર પુત્રોનું બલિદાન, મારા નિમકહલાલ સિપાઈ
અમલદારોનું બલિદાન, રાજ્ય ખજાના તથા વૈભવનું
બલિદાન, અને છેવટે મારું બલિદાન ! ! અહા ! આવાં
સહજ બલિદાન થજો, મારા જેવી લાખો અને કોડો રાણક
શિયળની ખાતર પડજો, પરંતુ આપણા અનાદિ, આર્તિહારક
અને પ્રદિપિતધર્મથી ગમે એવી લાલચો અને સંકટ આવી
પડ્યાં છતાં જરા પણ વિમુખ થશો નહીં ! (પોતાના બે હાથ
પસી ફરી કંકુ તથા પતાસા કાઢી લોકો તરફ ફેંક્યા બાદ પૂર્વતરફ મ્હાં કરી)

પદ રાગ કાફી (ધિરાના પદ્ય).

ત્રાતા તમે તારોરે, તારા વિન આરો નહીં;
ભવ સિંધુ આરોરે, આરામાં જીવું નહીં; ત્રાતા.
બાસ વાલ્મિકને દૂરવાસા સહુ, પામ્યા નહીં તુજ પાર;
સૂર્ય શશી ગ્રહ જળ સ્થળ જોઈ, વિગ્નિત થાઉં અપાર;
ગહનગતી તારિરે, વિસ્તારી જાયે નહીં; ત્રાતા.
દ્રોપદીની તે બળ્યા રાખી, ભરી સભાની માંડ;
દમયંતિ તારા સિતા સેબાબ્યાં, વિપત્તી પળ માંડ;
નથી સ્થળ એવુંરે, જેમાં જગદીશ નહીં; ત્રાતા.
તાં જ બળન જોણે ભાવે કિધું, દિધું તે મૂર્તિ ધામ;
પ્રહલાદ ગર્જેદ્ર સૂદામાને, પહોંચ્યાડ્યા સુખ ધામ;
નથી ભડક એવારે, કૃપા તે કોધિ નહીં; ત્રાતા.
પ્રિય પતિ પૂત્રોને મળવા, આપુંછું તુજ પાસ;
દિનાનાથ દયા તું કરીને, છોડાવે ભવ પાષ;
ભગવાન હર આશારે, ભવાશા નહીં નહી; ત્રાતા.

(આકાશમાંથી કુલની વૃક્ષી ધાયછે).

સિદ્ધરાજ—(હાથ જાડીને) સતિ રાણકમાતા, તારે જે જો-
ધએ, અગર તારી ઉત્તરક્રિયા વિશે તારી જે વાંતસના હોય
તે મને તું સ્મરેથી જણાવ !

સતિ રાણકદેવી—હું કોઈની નથી, અને માં જ જન્મમાં
જુવે કોઈ નથી !

સિદ્ધરાજ—(પગખામીને) માતા, હું તારો ચરણરેજ કિંકર છું!
(સતિ પોતાના પતિનું તથા પુત્રનું મસ્તક પોતાના બોળામાં લઈ અતિ
દેવના અને પ્રમાદથી ચિતામાં બેસેછે એટલામાં ટોળામાંથી અવાજ ધાયછે)

“આપ અરેઅરં સતિ હશે તો અમારે અગ્નિ લાવ-
વાની જરૂર પડશે નહીં”

સતિરાણકદેવી—(ધ્યાન ધરી)

સોરઠા.

સ્વપ્ને પણ કો દીન, પર નર હરે ચિંતવ્યો હશે;

સતિનાં રહિ નહિ ચિન્હ, ખોટી ઠરણે રાણકી !

ખરા પ્રેમને માટ, દગ્ધ હૃદય યાતું હશે;

અગ્ની તારી વાટ, આજ જીવ્યે ક્યમ રાણકી !!

(સતિના જમણા પગના અંગુઠામાંથી એકદમ જવાળા પ્રકટી ચિત્તાની આ રે તરફ વિટળાઈ જાયછે.)

લોકો—(હર્ષનાદમાં) જય સતિ, જય સતિ, સતિ માતકી
જય !! જય !! જય !! જય !!!

(સતિ પતિ તથા પુત્રો સહ વિમાનમાં બેસી આકાશમાં જતી જણાયછે
બાદ સર્વે વેરાયછે.)

—❦❦❦❦❦—

પ્રવેશ ૩ બે.

સ્થળ—સિદ્ધરાજનો તંબુ.

સિદ્ધરાજ (એકલો.)

સિદ્ધરાજ—(સ્વગત) હરે હરે હરે હરે, ગર્હ સતિ ગર્હ !
પ્રાતાપી પ્રેમદા પોતે પાવક પ્રકટી પ્રજ્જળી ગર્હ ! સૂર્યવંશી
સતિ સુંદરી સત્તમે માટે સ્વામીની સાથે સ્વર્ગે સિધાવી !
આવીજ દ્રઢ સ્ત્રિપો જ્યારે આ દેશમાં થશે, ત્યારેજ આ
દેશ દુર્ગુણ રહીત બનશે, ત્યારેજ આ દેશમાં ફરી વિક્રમ
બોજ, અને હરીચંદ્ર રાજ પ્રકટશે, અને ત્યારેજ આ
દેશ એક વખત ફરી મહત્તા પામશે ! રાજ્યની સ્થિતિ સૂ-
ધારવી હોય ત્યારે ખેતીની આબાદાની થાય એવા ઉપાય
એજવા બોધ્યે, અને સંસાર રિયતી સૂધારવી હોય ત્યારે
સ્ત્રિપોજ પ્રથમ સૂધરે એવા ઠલાળે લેવા બોધ્યે, એ
સિદ્ધાંત આ ઉપરથી તાદૃશ્ય લાગેછે. પણ અરે હવે મારી

શી દશા થશે ! સ્ત્રી હત્યા અને બાળ હત્યા તો મારે ક-
પાળે હડહડતી ઓટી ! સતિ શાપ પણ એવો દર્દ ગઈકે
હવે આ ભવમાં કોઈ રિતે મન વાળવાનું કારણ રહ્યુંજ
નહીં ! હવે તો દેહના કલ્યાણ માટે હરદ્વાર સેતુબંધરામચર,
જગન્નાથ, કાશી, અને દ્વારિકાં કર્યા શિવાય છુટકો નથી,
અને નામ અમર રહેવા ડેરાં સરોવરો અને રૂદ્રમાળાઓ
બંધાવવાં; પણ આપું અધોરે કામ મને સૂઝાડનાર પેલા દેસલ
અને વિસજ એ શૂંભ નિશૂંભની જોડી; જોઓ પોતાના
મામાના નહીં થયાં તો મારા શું થશે ? વળી કોઈ મારા
કરતાં વધારે બળવાન રાજા એમને મેળેએ હાથ ફેરવનાર
મળે તો તેમનાએ થાય, અને કોઈ દિવસ માંહે પણ આજ
માફક નિકંદન એમનાજ હાથે જાય, માટે એવા અધમ
કૃતજ્ઞી આદમીઓ તો આ દુનિયામાંથી તાકીદે રવાને ક-
રાય એમ થવું જોઈએ; સતિ રાણકદેવી, તારું પાતિવ્રત
અને તારી અપૂર્વ પ્રૌઢતા અને દ્રઢતા માટે તને ધન્ય વા-
દ આપુંછું ! તારી બોલવાની છટા, અને તે વખત તારાં
નયનની અપળતા અહા ! હાજના મારા શૂદ્ધ અંતઃકરણમાં
અરે મારી આંખ આગળ તાજાં ને તાજાં રમેછે ! સ્ત્રી
મતિ પાનિયે એ કહેવત તારા અંતઃકરણ માંહેલા ઉત્તમ
અને અમુલ્ય પાણિયે ઓટી પાડી ! દુનિયામાં તારું સૂખદ
નામ અંદ્ર દિવાકર સૂધી અમર રહેવા હું આ ભોગાવા
નદી ઉપર વિશાળ ડેરું બંધાવવા આજથી હુકમ આપુંછું;
પણ એ બધું તારે ક્યાં જોવુંછે ? અરે તું દેવી જેવી
પૂજવા લાયક, સ્ત્રી શિરોમણી, જગત જનેતા, મેં મારા મન
માંહલા એક પાપી વિકાર અને દ્વેશના આવેશમાં તારા
પ્રિય પતિ તથા પરાક્રમી પૂત્રોને કાપી નાંખ્યા, તારે તને
કેટલું દુઃખ થયું હશે ! તારા માંહલા ઉત્તમ ગૂણનું મને વ-

અત સરજ બાન થયું હોત તો, હું તને માજી સમાન ગણી
 સાંજ સવાર સાજાંગ ડંડવત્ પ્રણામ કરી પછી જમત !
 અરે પાપી સિદ્ધરાજ, અરે નર્કપાત્ર યદ્યગયેલ સિદ્ધરાજ,
 અરે કુટેલા નસિયના સિદ્ધરાજ, જસ્માઓડણની હત્તાનો
 ચાંદો તો તારા કપાળમાંથી ભૂંસાયો નહોતોજ તેમાં આ
 વળી ખિન્ને ઉર્મેયો ! યશસ્વી ભાગ્યથાળી રાણકદેવી, તું તો
 તારા પતિ પૂત્રો સહ વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં સિધાવી
 પણ આ વિષયી સિદ્ધરાજ નર્કમાં હવે જીવતો, મૂચો !
 અરે, તારા વિલાપ મને હવે સાંભરી આવી માંહે કાળજી
 કચરી નાંખેછે ! મહાદેવી, તારે માટે માંહે હૃદય ફાડી,
 ખાંડી, બાળી અને રાખ કરી ઉડાડી દઈ તોપણ થોડુંછે !!
 પણ અવસર ચુક્યા મેવજાની પેઠં અને રાંડ્યા પછીના ડહા-
 પણ માફક હવે મારો પશ્ચાતાપ શા કામનો ! અરે અરે
 હું મારા પાપમાં ડૂબ્યો ! ડૂબ્યો !! ડૂબ્યોજ ! ! !

રાગ વંજરો.

ડૂબ્યો ડૂબ્યો હું જગદાધારા,
 બહારે વળે હો વિશ્વાધારા !
 અમલકારી તારા સહુ ધારા,
 જોઈ ચાલે આંસુની ધારા, જ;
 તારી કૃપા વિના નોંધારા; બહારે
 શાપ સતિના પ્રભુ પને સાલે,
 તારા વિના સંકટ કો આળે, જ;
 ભોગ લાગ્યા કરમના મારા; બહારે.
 થયો થયો પ્રભુ હું પાપી,
 મારી દુષ્કૃતિ જાયે નહીં માપી, જ,
 કંઈ ઉપાય હવે શા સારા; બહારે.
 મંદે જીવ્યા કરડી હવે મારી,
 મંદે કુવે પડી ગીરિધારી, જ;

આવી પડ્યા દિવસ નકારા; ૦હારે.
મહા દુઃખે કરી ક્યાં જાડિ;
ભવમાં રહી હવે શું રિખાવું, જી,
મહેલ માંહે મૂક્યું અંગારા; ૦હારે.
પર જીમાં પુરૂષ ને કસાશે,
મારી પેઠે અતી પસ્તાશે, જી;
થશે અંતે મહા દુઃખિયારા, ૦હારે.
વિષ્ણુ લેજે મને સંભાળી,
નામ મારાં પાપો તું બાળી, જી;
આવું ભગવાન ચાલે તમારા, ૦હારે.

(જીભ કરડી ભાંધ ઉપર પડેલ, જેનો અવાજ સાંભળી બધાં ત્યાં ઢોડી આવેલ, અને ઉવડે એકદમ ત્યાંથી કુચ્છ કરવા કરાવ થતાં બધાં રાજ્યધાની તરફ પાછા વળેલ.)

(નાટક સમાપ્ત થતી વખતે બે સુંદર છોકરાઓ નિચે પ્રમાણે ગાયન કરેલ.)

રાગ માલ અંગર મેવાડો.

(અમલામાં રેત ગુમાઈને ઢાલા; એ રાહ.)

વિષયે લાજ ભૂંટાઈરે, વિરો, કરો કાંઈ વિચાર; ૨૬.
ધીમંતે મીમંતે શુરવંતે સારાં, હતાં ક્ષત્રીનાં રાજ્ય;
વિષયમાં નિરવંશ ગયા જૂઓ, કરણ ને સિદ્ધરાજ, રે! વિ.
તાર પછી મૂસલમાનોના વંશો, મોગલ ખીલજ ગણાય;
વિષયમાં ધૂળધાણી કીધું, રહ્યા, “મીસરી આવલ આય”; રે! વિ.
વિદ્યા કળામાં શૂન્ય હતા તે, સર્વોપરી છે આજ;
શેઠ હતા તે સેવક બનતાં, વિપરીત દિસે સમાજ, રે! વિ.
દાદાના ડોળા દાંત ગયા પણ, મંદીરે ઢેશો આય;
નારીના ટોળામાં કરે કૂચિષ્ટા, કેવો અનર્થ દેખાય, રે! વિ.
માત પિતાનું દેખિને છોકરાં, ધર ધર રમવા જાય;
સમજે નહીં ઉગ્યો આયમ્યો તોપણ, વિષય બધું જણાય, રે, વિ.
આંધળી લૂત્રી લંગડી પ્રજા, દીન દીન દૂર્બલ ગાય;
આર્યપુત્રીનું લોલું વાળેશું, ચિંતા રહે હરે માંહ, રે! વિ.

પૂર્વ પશ્ચિમ ઉતર દક્ષિણ દોડો, બાવો વિવિધ કળાય;
 દેશની બાવટ બાધઝો બાગો, ખીંતર નેઈ હરખાય, રોવિં
 ઝળહળ જ્યોત પ્રકાશે આ દેશે, એવા કરો ઉપાય;
 વિજય વિજયને શાંતિનાં વાજાં, વાગો આ દેશે સદાય, રોવિં
 આનનો ખેત પરિપૂરણ કરતાં, એટલી અર્જ કથાય;
 બગવાન દર્શન સજ્જન મળતાં, હૃદય પ્રકુલિત થાય, રો!! વિં

(૫૬ઠો ૫૬થો)

સમાપ્ત.

